

Koruma Sorumluluğu Doktrini Açısından Suriye Krizi: Bir 'İnsancıl Müdahalesizlik' Örneği

Soner KARAGÜL* & Çağrı Emin DEMİRBAŞ**

Özet***

2001 yılında “Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu” (International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS)) tarafından ortaya atılan Koruma Sorumluluğu normu (KoS), soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar gibi ciddi nitelikteki insan hakları ihlallerini, insancıl koruma amaçlı askeri müdahaleler için ‘eşik’ olarak belirlemektedir. Suriye krizi 2011 yılındaki başlangıcından günümüze, söz konusu ciddi insan hakları ihlallerinin vuku bulduğu büyük çaplı bir insancıl kriz örneği teşkil etmektedir. Bu bağlamda KoS için eşik olarak belirlenen durumları fazlasıyla aşmış olmasına rağmen Suriye’ye yönelik bir insancıl askeri müdahalenin neden gerçekleştirilmediği ciddi tartışmalar yaratmaktadır. Neden müdahale edilmediğine ilişkin açıklamalar, Suriye krizinin kendine has koşullarının ve uluslararası politikanın dinamiklerinin bir insancıl müdahaleye izin vermediği ve olası bir müdahalenin daha kötü sonuçlar doğurabileceği çerçevesinde ortaya atılmaktadır. Bu çalışmada, insancıl koruma misyonu çerçevesinde inşa edilmiş olan KoS doktrininin, müdahale edilmeyen durumlarda da insancıl gerekçeler üretilmesine zemin hazırlayan araçlar sunduğu iddia edilmektedir. Bu durum çalışmada, ‘insancıl müdahalesizlik’ olarak adlandırılmakta ve KoS açısından yarattığı çelişkiler bağlamında ele alınmaktadır. **Anahtar Kelimeler:** Koruma Sorumluluğu, İnsancıl Müdahale, Suriye Krizi, İnsancıl Müdahalesizlik.

Syrian Crisis in Terms of the Responsibility to Protect Doctrine: an Example of ‘Humanitarian Non-Intervention’

Abstract

The responsibility to protect (RtoP) which was put forward by the ‘International Commission on Intervention and State Sovereignty’ (ICISS) in 2001, determined serious violations of human rights such as genocide, war crimes, ethnic cleansing and crimes against humanity as a ‘just cause threshold’ for the military intervention for human protection purposes. From the beginning of the conflicts in 2011 to present day, Syrian case has evolved into a huge humanitarian crisis in which

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü, sonerkaragul@comu.edu.tr

** Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü, cdemirbas@atauni.edu.tr

*** Bu çalışma, 2017 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde kabul edilen “İnsancıl Müdahale, Koruma Sorumluluğu ve Uluslararası Etik: Libya ve Suriye Örnekleri Üzerinden Bir Çözümleme” isimli doktora tez çalışmasından parçalar içermektedir

serious human rights violations have occurred. In this context, despite the humanitarian crisis went far beyond situations which set 'threshold' for the RtoP why any humanitarian military intervention is not accomplished has triggered serious debates. The explanations considering why there is not an intervention has been put forward within the framework of the conditions peculiar to the Syrian case, dynamics of the international politics which do not allow to any military intervention and the possibility of a 'more harm than good' as a result of an intervention. In this study, it is argued that the RtoP doctrine built within the framework of the humanitarian protection mission offers tools that provide legitimate grounds for the non-intervention situations. This dilemma which is conceptualized as 'humanitarian non-intervention' in this study is discussed within the context of the efficacy of RtoP doctrine.

Key words: Responsibility to Protect, Humanitarian Intervention, Syrian Crisis, Humanitarian Non-intervention.

GİRİŞ

2011 yılında Arap Baharı olarak adlandırılan halk isyanları çerçevesinde Suriye'de başlayan insancıl kriz, ilerleyen süreçte "dünya tarihinin en büyük insanlık trajedilerinden"¹ biri olarak adlandırılabilir ölçüde büyük bir kriz durumuna evrilmiştir. Gerçekten de Suriye krizindeki insancıl tabloya ilişkin verilere bakıldığında, insan kayıplarına ve sivil ölümlerine ilişkin rakamların, çatışmalar neticesinde yerlerinden edilen insan sayılarının, yaygın insan hakları ihlallerinin, soykırımsal şiddet² ya da gaddarlık³ olarak tanımlanacak ölçüde büyük kitlesel mezalimlerin büyük bir insanlık trajedisine işaret ettiği görülmektedir.

Her ne kadar son derece tartışmalı bir husus olsa da, uluslararası ilişkilerde özellikle 1990'lı yıllardan bu yana, insancıl müdahale ve yenilenmiş biçimiyle koruma sorumluluğu doktrini (KoS), Suriye'dekine benzer insancıl krizlerin önlenmesi ve sona erdirilmesi için askeri müdahaleye varan önlemleri öngören yaklaşımlar olarak önemli bir yer tutmaktadır.⁴ Uluslararası hukuk açısından, askeri bir insancıl müdahalenin gerçekleştirilmesi için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) yetkilendirmesi zorunlu olmakla birlikte, zaman zaman ciddi insancıl kriz durumlarında tek-taraflı müdahalelere başvurularak uluslararası hukukun dışına çıkılabildiği görülmektedir. Bunun en önemli örneğine Kosova krizi sırasında rastlanmış ve BMGK yetkilendirmesi olmaksızın insancıl olduğu iddia edilen bir askeri müdahale gerçek-

---

1 Nicholas Idris Erameh, 'Humanitarian Intervention, Syria and the Politics of Human Rights Protection', The International Journal of Human Rights, Vol.21, No.5, 2017, s.2.

2 Martin Shaw, 'Syria and Egypt: Genocidal Violence, Western Response', Open Democracy, 30 Ağustos 2013. <https://www.opendemocracy.net/martin-shaw/syria-and-egypt-genocidal-violence-western-response> (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2017)

3 Moises Naim, 'Why Libya, But Not Syria?', Carnegie Endowment For International Peace, 18 Mayıs 2011. <http://carnegieendowment.org/2011/05/18/why-libya-but-not-syria-pub-44067> (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2017)

4 Bkz. Aidan Hehir, Humanitarian Intervention After Kosovo: Iraq, Darfur and the Record of Global Civil Society, (New York: Palgrave Macmillan, 2008), s. 1-5.

leştirilmiştir. Bu müdahale, insancıl krizin ciddiyetine ve acil önlenmesi gerekliliğine binaen “yasal olmayan fakat meşru”⁵ bir müdahale olarak lanse edilmiştir.

KoS kavramı, Kosova'daki meşru müdahalecilik anlayışının yarattığı tartışmaların da etkisiyle, 2001 yılında “Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS))” tarafından, aynı isimle anılacak olan bir raporla ortaya atılmıştır.⁶ KoS'un temel özelliği, devlet egemenliğini ‘sorumlu egemenlik’ olarak tanımlıyor olmasıdır. Sorumlu egemenlik, devletlerin vatandaşlarını koruma sorumluluklarının, onların öncelikli sorumluluğu olduğuna işaret etmektedir. Bu doğrultuda ICISS Raporu, bu sorumluluğu yerine getirmeyen, getiremeyen ya da bizzat vatandaşlarının temel haklarını ihlal eden devletlerin, kendilerini dış müdahalelerden koruyan devlet egemenliği iddiasını sürdüremeyeceklerini vurgulamakta ve bu kapsamda gerçekleştirilecek askeri müdahalelere meşru bir zemin oluşabileceğini ileri sürmektedir.⁷

Ciddi insan hakları ihlallerinin vuku bulması, ICISS Raporu'nda insancıl koruma amaçlı askeri müdahaleler için ‘haklı gerekçe’ oluşturan bir eşik olarak kabul edilmiştir.⁸ 2005 yılında Birleşmiş Milletler (BM) çerçevesinde gerçekleştirilen Dünya Zirvesi Sonuç Kararı'nda ise askeri bir müdahale için haklı gerekçeler “soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçların” ortaya çıkmasıyla sınırlandırılmıştır.⁹ Bugüne kadar devletler açısından yasal bir yükümlülük yaratmamış olmakla birlikte KoS, devlet egemenliğinin “kontrol olarak egemenlik” biçimindeki klasik/mutlak yorumunun, “sorumlu egemenlik” biçiminde yeniden ele alınabilmesine yönelik uluslararası çabaları temsil etmesi açısından önem arz etmektedir.¹⁰

KoS'un askeri araçlarla uygulandığı ilk örnek 2011 Libya müdahalesi olmuştur. Libya müdahalesini yetkilendiren 1973 Sayılı BMGK kararında KoS'a atıflar bulunmaktadır. Bilindiği gibi Libya'da Muammer Kaddafi rejiminin, ülkedeki halk isyanlarını güç kullanarak bastırdığı ve bir soykırım gerçekleştirebileceği iddialarıyla, ilgili karar uyarınca NATO tarafından askeri bir müdahale gerçekleştirilmiş ve bu müdahale Kaddafi rejiminin devrilmesiyle sonuçlanmıştır. Müdahalenin 1973 Sayılı kararın yetki çerçevesinde gerçekleşip gerçekleşmediği son derece tartışmalı olmakla birlikte, KoS çerçevesinde ele alınan bu müdahale kimi düşünürlerce insan haklarının korunmasında yeni bir döneme geçildiği biçiminde yorumlanmıştır.¹¹

5 Bu ibare Kosova'ya yapılan NATO müdahalesi sonrası Richard Goldstone başkanlığında kurulan Kosova Bağımsız Uluslararası Komisyonu'nun (Independent International Commission on Kosovo) yayınlamış olduğu raporla ortaya atılmıştır. Bkz. The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned, (Oxford: Oxford University Press, 2000), s.163-176.

6 The Responsibility to Protect, Report of The International Commission on Intervention and State Sovereignty (Bundan böyle kısaca ICISS Raporu), Aralık 2001. <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf> (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2017)

7 ICISS Raporu, s.11-18.

8 ICISS Raporu, s.32-34.

9 '2005 World Summit Outcome', A/RES/60/1, 24 Ekim 2005. http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf (12.06.17)

10 ICISS Raporu, s.13.

11 Alex J. Bellamy, Paul D. Williams, 'The New Politics of Protection? Core d'Ivoire, Libya and the Responsibility to Protect', International Affairs, Vol.87, No.4, 2011, s.825-850.

İnsancıl müdahaleler ve KoS açısından Libya müdahalesiyle birlikte ortaya çıkan iyimser atmosfer, Suriye krizine yönelik olarak herhangi bir müdahalenin gerçekleştiril(e)memesi sebebiyle kısa bir süre içerisinde dağılmıştır. Zira Libya’da, insan hakları ihlalleri iddiaları ve rejimin bir soykırım gerçekleştirebileceğine yönelik endişeler göz önünde bulundurularak büyük bir hızla askeri müdahale uygulanabilmişken; Suriye’de soykırıma varan şiddet eylemleri ve her türlü insan hakları ihlali tüm kanıtlarıyla ortaya konmuş olmasına rağmen günümüze kadar olan süreçte sorunun çözümüne yönelik herhangi bir müdahale gerçekleştirilmemiştir. Bu durum KoS ile ortaya konulan ilkelerin etkinliği hususunda soru işaretleri yaratmıştır.

Bu çalışmada Suriye insancıl krizine yönelik olarak gerçekleştiril(e)meyen insancıl müdahalenin, KoS doktrini açısından yarattığı çelişkilere değinilmektedir. Çalışmanın temel savı, Suriye’ye yönelik bir insancıl müdahalenin gerçekleştirilmemesinin nedenlerine yönelik tespitlerin, müdahale edilmeme durumunu meşrulaştıran bir işlev gördüğüdür. Suriye’ye müdahale edilmemesinin temel gerekçeleri, ‘Suriye’ye özgü koşullar’ ve ‘uluslararası politikanın dinamikleri’ ile açıklanmakta olup, bu çerçevede müdahalenin Suriye halkı açısından olumlu sonuç yaratamayabileceği, daha ciddi çatışmaların fitilini ateşleyebileceği, bölgesel ve hatta küresel boyutta olumsuz sonuçlar doğurabileceği gibi ardıl iddialar ileri sürülmektedir. Bu bağlamda Suriye’deki duruma ilişkin analizlerin ortak paydasının, müdahale edilmeme durumunu, tıpkı müdahaleye başvurulmuş örneklerde olduğu gibi, ‘insancıl’ kaygılarla betimlemek olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum çalışmada, insancıl kaygıların müdahale-etmeme durumunun meşrulaştırılmasına hizmet etmesi anlamında ‘insancıl müdahalesizlik’¹² olarak adlandırılmaktadır.

Dört kısımdan oluşan çalışmada ilk olarak, kısaca insancıl müdahale ve KoS’un gelişiminden bahsedilmektedir. İkinci kısım Suriye krizinin arka planının kısa bir incelemesini ve insancıl krizin boyutlarının genel verilere dayanılarak ortaya konulmasını içermektedir. Üçüncü kısımda Suriye’ye müdahale edilmemesinin gerekçeleri, alana katkı yaptığı düşünülen ve KoS doktrini destekleyen akademisyenlerin görüşlerinden sınırlı sayıda örnekle ele alınmıştır. Son kısımda ise bu görüşlerin ve savların ışığında insancıl müdahalesizlik durumu ve bu kapsamda KoS’un etkinliği incelenmektedir.

1. İNSANCIL MÜDAHALE VE ‘KoS’

İnsancıl müdahale, Aidan Hehir’in kapsamlı tanımıyla, “bir devlet, devletler grubu ya da devlet-dışı aktör tarafından, bir başka devlet toprağına, o devletin rızası olmaksızın, hedef devletin vatandaşlarına yönelik insancıl kaygıyla gerekçelendiril-

12 İnsancıl müdahalesizlik kavramı, kimi müdahale edilmeyen insancıl krizlere yönelik olarak, müdahale-etmeme durumunu meşrulaştıran gerekçelerin öne sürülmesine işaret eder biçimde kullanılmaktadır. Bu çerçevede insancıl müdahale-etmeme gibi bir ifade de tercih edilebilirdi. Fakat daha çok aktörlere göndermede bulunan ‘müdahale-etmeme’ yerine, müdahale edilmeyen durumlara vurgu yapan insancıl müdahalesizlik kavramı tercih edilmiştir.

miş askeri eylemdir".¹³ İnsancıl müdahalelerin ilk örnekleri, literatürde 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne yönelik azınlıklar çerçevesinde gerçekleştirilen müdahaleler olarak gösterilmektedir.¹⁴ 1990'lı yıllara kadar olan süreç içerisinde gerçekleşen II. Dünya Savaşı¹⁵, 1971'de Hindistan'ın Doğu Pakistan'a müdahalesi¹⁶, 1978'de Vietnam'ın Kamboçya'ya müdahalesi¹⁷ ve 1979'da Tanzanya'nın Uganda'ya müdahalesi¹⁸ insancıl müdahale örnekleri arasında sayılmaktadırlar.

Soğuk Savaş'ın sona ermesini takip eden 1990'lı yıllar, insancıl müdahaleler için yeni bir dönemi simgelemektedir. Bu tarihten itibaren insancıl olduğu iddia edilen askeri müdahalelerde yoğun bir artış yaşanmıştır. 1991 Kuzey Irak, 1992 Somali, 1993-95 Bosna, 1994 Ruanda ve 1999 Kosova müdahaleleri/müdahalesizlikleri bu kapsamda ele alınmaktadırlar. 1991 yılında ABD, İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği koalisyon güçlerinin, Saddam Hüseyin rejiminin Kürtlere yönelik muamelelerini gerekçe göstererek uçuşa yasak bölge ilan etmesi ve güvenli bölgelerin korunması için asker göndermesi insancıl müdahale örneği olarak gösterilmektedir. BMGK'nin 688 Sayılı kararı ile Irak'ta sivillere yönelik muameleler kınanmış, durum uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak değerlendirilmiş ve Irak hükümetine insancıl yardımları iletmek üzere uluslararası örgütleri kabul etmesi gerektiği bildirilmiştir. Bu karara istinaden ABD'nin başını çektiği ülkeler insancıl yardımların ilgili bölgelere ulaştırılması iddialarıyla uçuşa-yasak bölge ilan etmişler ve bölgeye asker göndermişlerdir.¹⁹ 688 Sayılı karar askeri müdahale önlemlerini içermediği için Kuzey Irak'a yapılan bu müdahale hukuki açıdan önemli tartışmalar yaratmıştır. Fakat BMGK tarafından bir kınama yapılmadığı için kimilerince yasal bir müdahale olarak yorumlanabilmiştir.²⁰ Diğer taraftan müdahaleci devletler, müdahalenin in-

13 Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention: An Introduction*, (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010), s.20.

14 Bkz. Gary J. Bass, *Freedom's Battle: The Origins of Humanitarian Intervention*, (New York: Alfred A. Knopf, 2008), s.47-151; John Bew, 'From an umpire to a competitor: Castlereagh, Canning and the issue of international intervention in the wake of the Napoleonic Wars', içinde Brendan Simms ve D. J. B. Trim, (ed.) *Humanitarian Intervention: A History*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), s.119. 1827 Yunan isyanları sırasında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın; 1860-61 Suriye olaylarında Fransa'nın; 1866-69 Girit ayaklanması sırasında ve 1878-79 Osmanlı Rus harbinde ise İngiltere'nin başını çektiği müdahaleler insancıl müdahaleye ilişkin tarihsel çalışmaların çoğunluğunda incelenmektedir. Fakat tüm bu müdahalelerin, günümüzdeki örneklerin ne ölçüde insancıl olduğu tartışmaları bir tarafa bırakılırsa, insancıl müdahaleler olarak kabul edilmeleri mümkün görünmemektedir. Bu müdahalelerin dönemin güç mücadelelerini ve güç dengesi politikalarını yansıtan tipik uluslararası politik müdahaleler olarak görülmeleri daha uygun olacaktır.

15 II. Dünya Savaşı, kimi düşünürlerce Faşist rejimlere karşı verilen özgürlük ve insan hakları mücadelesi olarak görülmek suretiyle bir insancıl müdahale örneği olarak gösterilmektedir. Bkz. Fernando Teson, *Humanitarian Intervention: An Inquiry into Law and Morality*, (New York: Transnational Pub., 1997), s.178-179.

16 Bkz. Thomas M. Franck ve Nigel S. Rodley, 'After Bangladesh: The Law of Humanitarian Intervention by Military Force', *The American Journal of International Law*, Vol.67, 1973, s.275-305.

17 Bkz. Simon Chesterman, *Just War and Just Peace?: Humanitarian Intervention and International Law*, (Oxford: Oxford University Press, 2012), s.79-80.

18 Bkz. Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention: An Introduction*, (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010), s.173-174.

19 *Humanitarian Intervention: Legal and Political Aspects*, Danish Institute of International Affairs, 1999, s.90-91.

20 *Humanitarian Intervention: Legal and Political Aspects*, Danish Institute of International Affairs, 1999, s.91-92.

sancıl yardımlar çerçevesindeki gerekçelerinin haklılığından ziyade, 688 Sayılı kararın yasal yetki çerçevesine dayanmak eğiliminde olmuşlardır. Bu çerçevede insancıl müdahaleden ziyade, yasal bir müdahalecilik anlayışı ortaya çıkarılmıştır.²¹

Somali örneğinde, 1991 yılında Siad Barre rejiminin çökmesi sonrasında yaşanan iç savaşın ciddi bir insancıl krize evrilmesi neticesinde, BMGK'den 794 Sayılı karar çıkarılmış, Somali'deki durum uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak yorumlanarak askeri müdahalenin de dâhil olduğu önlemlerin alınabilmesinin önü açılmıştır. Bu kapsamda ABD'nin başını çektiği koalisyon ülkelerince 'Umut Operasyonu' (Operation Restore Hope) olarak anılan müdahale gerçekleştirilmiştir. Müdahale büyük ölçüde bölgeye insancıl yardımların ulaştırılması, açlıktan kaynaklanan yaygın ölümlerin durdurulması ve çatışmaların önlenmesi gibi gerekçeler çerçevesinde gerçekleştirildiğinden bir insancıl müdahale örneği olarak ele alınmaktadır. 1994 yılında 'Kara Şahin Düştü' (Black Hawk Down) şeklinde anılan ve 8 Amerikan askerinin ölümüyle sonuçlanan olaydan sonra, ABD askerlerini geri çekme kararı almış ve böylece müdahale sonlandırılmıştır.²² Somali günümüzde de büyük bir insancıl kriz örneği oluşturmaya devam etmektedir. Dolayısıyla Somali müdahalesi, bir insancıl müdahale örneği olduğu kabul edilebilse dahi, ancak başarısız bir müdahalecilik örneği olarak görülebilecektir.

1990'lı yılların başında Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesini takiben, 1992 yılında bağımsızlığını ilan eden Bosna-Hersek'in, Yugoslavya'nın tamamında hak iddia eden Sırbistan tarafından saldırıya uğramasıyla başlayan krize yönelik müdahaleler de insancıl müdahale çatısı altında ele alınmaktadır. Yaygın sivil ölümlerinin gerçekleştiği ve Srebrenitsa'da soykırıma varan eylemlere sahne olan insancıl kriz, NATO'nun hava bombardımanları neticesinde imzalanan Dayton Anlaşması ile son bulmuştur.²³ Bu müdahale de Srebrenitsa'da gerçekleşen soykırımla doruğuna varan yaygın sivil ölümlerinin önüne geçememesi sebebiyle başarısız bir insancıl müdahalecilik örneğidir. Yine 1994 yılında Ruanda'da Hutuların, Tutsilere yönelik başlattıkları katliamlar tarihin en büyük soykırım örneklerinden birini oluşturmaya rağmen insancıl müdahale zamanında gerçekleştirilmemiştir. Soykırım esnasında bölgede bulunan BM Barış Gücü (UNAMIR) hiçbir varlık gösterememiş ancak soykırım gerçekleştikten sonra BMGK'den çıkarılan 918 Sayılı karar ile asker sayısında artışa gidilebilmiştir. Daha sonra Fransa'nın girişimleriyle BMGK'den çıkarılan 929 Sayılı kararlar Fransa'ya askeri müdahale yetkisi verilmiştir.²⁴

1990'lı yılların belki de en tartışmalı insancıl müdahale örneği Kosova'dır. Zira Kosova müdahalesi BMGK yetkilendirmesi olmaksızın NATO üzerinden gerçekleştirilen bir müdahale olması ve 'yasal olmayan fakat meşru' bir müdahale olarak

21 Simon Chesterman, *Just War and Just Peace?: Humanitarian Intervention and International Law*, (Oxford: Oxford University Press, 2012), s.203-206.

22 Simon Chesterman, *Just War and Just Peace?: Humanitarian Intervention and International Law*, (Oxford: Oxford University Press, 2012), s.140-143.

23 Bkz. Merve İrem Yapıcı, 'Bosna Hersek'te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri', *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2, No. 8, 2007, s.1-24.

24 Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention: An Introduction*, (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010), s.179-200.

iddia edilmesi sebebiyle insancıl müdahalenin yasallığının ve meşruiyetinin ciddi bir biçimde tartışılmasına sebebiyet vermiştir.²⁵ Kosova'daki olaylar, tıpkı Bosna'da olduğu gibi, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesi sonrasında gelişmiştir. Sırpların baskılarına ve şiddet eylemlerine yönelik olarak 1996 yılında kurulan Kosova Kurtuluş Ordusu, Sırplarla silahlı mücadeleye yönelmiştir. Şiddet olaylarının tırmanması üzerine BMGK 1160 Sayılı karar ile Kosova'daki durumu uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak tanımlamış fakat askeri müdahaleyi içeren önlemlere ilişkin bir yetkilendirmede bulunmamıştır. Şiddetin devam etmesi üzerine Ramboulliet görüşmeleri başlatılmıştır. Sırp lideri Milošević'in katılımı olmaksızın gerçekleştirilen bu görüşmelerden çıkan sonuç Sırp tarafından tanınmamış ve Sırp ordusu Kosova'ya girmiştir. Bunun üzerine NATO üzerinden Kosova'ya hava saldırıları başlatılmıştır. Bu saldırılar neticesinde kriz sona erdirilerek anlaşma sağlanmıştır.²⁶

Bosna-Hersek ve Ruanda'da yaşanan soykırım hadiselerinin ve Kosova'daki müdahalenin yasallık ve meşruiyet tartışmalarının önemli etkileriyle, 2001 yılında yukarıda bahsi geçen ICISS Raporu ortaya çıkmıştır. ICISS Raporu'nun yayınlanmasına giden süreçte dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın çabalarının da önemli bir rolünün bulunduğu ifade edilebilir. 2000 yılında yayınlanan "21. Yüzyılda BM'nin Rolü" başlıklı Milenyum Raporu'nda Annan, "eğer insancıl müdahale egemenliğe yönelik kabul edilemez bir saldırı olarak kabul edilecekse, Ruanda ve Srebrenitsa gibi ortak insanlığımızın her ilkesine saldıran yoğun ve sistematik insan hakları ihlallerine karşı nasıl cevap vermeliyiz?" şeklinde bir soru sormuştur.²⁷ Bu sorunun gündeme getirdiği egemenlik ve insancıl değerler arasındaki gerilim etrafında şekillenen tartışmalar KoS'un ortaya çıkmasında önemli bir etki sahibi olmuştur.²⁸

ICISS tarafından 2001 yılında ortaya konulan KoS doktrininin, insancıl müdahalenin yasallığı ve meşruluğu tartışmalarının çerçevesini çizmek adına yapılmış en kapsamlı girişim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Komisyonun hazırladığı raporda devletlerin egemenlik haklarının yalnızca savunma haklarından meydana gelmediği, aynı zamanda devletin halkına karşı koruma sorumluluğunun da bulunduğu belirtilmektedir. Bu anlayış "sorumlu egemenlik (sovereignty as responsibility)" olarak ifade edilmektedir.²⁹ ICISS Raporu ayrıca KoS'u önleyici sorumluluk (responsibility to prevent), tepki gösterme sorumluluğu (responsibility to react) ve yeniden inşa sorumluluğu (responsibility to rebuild) gibi farklı sorumluluklarla

25 Bkz. Bruno Simma, 'Nato, the UN and the Use of Force: Legal Aspects', *European Journal of International Law*, No:10, 1999, s.1-22; Adam Roberts, 'NATO's 'Humanitarian War' over Kosovo', *Survival*, Vol. 41, No.3, 1999, s.102-123.

26 Bkz. Funda Keskin, 'İnsancıl Müdahale: 1999 Kosova ve 2003 Irak Sonrası Durum', *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı 12, 2006, s.57-58.

27 Kofi A. Annan, *We the Peoples: The Role of the United Nations in the 21st. Century*, (New York: United Nations Department of Public Information, 2000), s.48.

28 'The Responsibility to Protect: Who is responsible for protecting people from gross violations of human rights?', *Background Note: United Nations Department of Public Information*, Mart 2012. <http://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/pdf/bgresponsibility.pdf> (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2017)

29 ICISS Raporu, s.13.

tanımlayarak içeriği oldukça geniş bir sorumluluklar ağı önermiştir.³⁰ Bu anlamda KoS, insancıl müdahalenin öncesini, sürecini ve sonrasını kapsayan bütüncül bir yaklaşım halini almıştır.

ICISS Raporu'nda, insancıl amaçlı bir askeri müdahalenin gerçekleştirilebilmesi için altı ölçüt önerilmiştir. Bunlar müdahale kararının yetkili bir otorite tarafından verilmesi (right authority), müdahalenin haklı gerekçelere dayandırılması (just cause), müdahalenin insancıl amaçlar dışında başkaca niyetlerinin olmaması anlamında doğru niyet ilkesi (right intention), müdahaleye en son çare olarak başvurulması (last resort), müdahalenin orantılı araçlarla gerçekleştirilmesi (proportional means) ve son olarak da müdahale neticesinde insan hakları ihlallerinin sona ereceğine dair makul beklentilerin bulunması (reasonable prospects) şeklinde sıralanmaktadır.³¹

Müdahale kararının yetkili bir otorite tarafından verilmesi, ICISS'in en büyük önem atfettiği ölçüttür. Zira bir insancıl müdahalenin yasallığı ve meşruiyeti üzerindeki tartışmalar, büyük ölçüde, müdahale kararı verecek olan otoritenin böyle bir müdahale kararını verme yetkisine sahip olup olmadığı noktasında düğümlenmektedir. ICISS, yetkili otorite olarak BM örgütünü ve dolayısıyla onun icra mekanizması olan BMGK'yi göstermektedir. Rapordaki ifadeyle, "BM, uluslararası hukuk müeyyide sisteminin kalbinde yer alan Güvenlik Konseyi ile birlikte, bu tarz operasyonları geçerli kılabilecek, evrensel kabul gören bir otoriteyle donatılmış yegâne örgüttür".³²

'Eşik ölçüt' olarak belirlenen 'haklı gerekçeler', ICISS Raporu tarafından 'olağanüstü' durumlarla sınırlandırılmıştır. Zira ICISS Raporu'na göre, insancıl amaçlarla da olsa bir askeri müdahale, "istisnai ve olağanüstü bir önlem" olarak kabul edilmelidir. Bu çerçevede ICISS Raporu'na göre insancıl amaçlı bir askeri müdahale ancak, "ciddi ve telafisi olmayan" durumlar oluştuğunda ya da oluşabileceğine yönelik ciddi beklentiler bulunduğu uygulanmalıdır. Ciddi ve telafisi olmayan durumlar ise raporda, "büyük çaplı can kayıpları" ve "etnik temizlik" durumlarına işaret eder biçimde kullanılmıştır.³³

Doğru niyet, son çare, orantılılık ve başarı için makul beklenti ölçütleri raporda "ihtiyati ölçütler" olarak anılmaktadır. Doğru niyet, insancıl müdahaleyi gerçekleştirecek olan otoritenin, müdahale kararını almasında etki sahibi olan niyetleriyle, müdahale için öne sürülen insancıl amaçların uyumlu olmasını şart koşmaktadır. ICISS'e göre insancıl müdahale mutlaka insanlık-dışı durumu sonlandırmak ve önlemek amacı taşımalıdır. Bu amaç dışındaki, çatışan taraflardan birini desteklemek, self-determinasyon hakkını savunmak ve rejimleri alaşağı etmek gibi niyetler müdahalenin meşruiyetine gölge düşürecektir. Fakat ICISS mevcut uluslararası ilişkilerin işleyişinde doğru niyet ilkesinin bir ideal olarak kalabileceğinin ve gerçeklikle örtüşmeyebileceğinin de farkındadır. Bu bağlamda müdahaleci güçlerin

30 ICISS Raporu, s.19-47.

31 ICISS Raporu, s.XII-XIII; s.29-37.

32 ICISS Raporu, s.49.

33 ICISS Raporu, s.32.

karışık niyetlerle (mixed motives) hareket edebileceğini ve kendi çıkarlarını da gözetebileceklerini belirtmektedir. Bu doğrultuda ICISS’e göre diğerkâm niyetlerin (altruistic motives) öncelikli olması müdahalenin meşruiyeti için önemlidir.³⁴

Son çare ölçütü, “insancıl krizin barışçıl olarak çözüme ulaştırılması veya önlenmesi için her türlü diplomatik ve askeri-olmayan çözüm yolunun denenmesi” gerekliliğini şart koşmaktadır. Fakat ICISS’e göre bu tarz çözüm yollarının denenmesi, tüm yolların gerçek anlamda uygulamaya geçirilmiş ve bunlardan sonuç alınamamış olmasını gerektirmemektedir. Zira insancıl durumun aciliyeti her türlü askeri-olmayan önlemin denenmesine imkân tanımayabilecektir. Bu kapsamda ICISS, bu yollardan denense dahi sonuç alınamayacağına ilişkin “makul bir temel” olması durumunda da son çare ölçütünün karşılanabileceğini ifade etmektedir.³⁵

Orantılılık veya orantılı araçların kullanımı, müdahalenin gerekçelendirilmesi aşamasından çok, yürütülmesi aşamasına ilişkin bir koşuldur. Bir diğer ifadeyle savaşın haklılığından (jus ad bellum) ziyade savaşın doğru yürütülmesine (jus in bello) dâhil edilebilir. Bu koşula göre “planlanan askeri müdahalenin şiddeti, ölçeği ve süresi hedeflenen insancıl koruma amacının gerçekleştirilmesine yetecek asgari bir düzeyde olmalıdır”. Bir diğer ifadeyle yapılacak insancıl müdahalenin amacını aşmaması, orantılı düzeyde gerçekleştirilmesi ve uluslararası insancıl hukuka uygunluk gerekliliği bir ön koşul haline getirilmiş olmaktadır.³⁶

İnsancıl müdahalenin meşruiyeti için getirilen son ölçüt ise başarı için makul beklentilerin bulunmasıdır. İnsancıl müdahalenin olası sonuçlarını öngörmek güç olsa da, müdahale sonrasında insanlık-dışı durumun sona ereceğine dair makul beklentilerin bulunması KoS doktrininin uygulamaya geçirilmesinin bir ön koşulu olarak belirlenmiştir. ICISS Raporu’nda bu koşul “müdahaleyi haklı kılan acıların durdurulması ve sona erdirilmesinde makul bir başarı şansının bulunması, eylemin, eylemsizlikten daha kötü bir duruma sebebiyet vermemesi” şeklinde ifadesini bulmuştur. ICISS, insancıl müdahalelerin ilgili çatışma durumunu alevlendirebileceğinin ve çatışmaların uzamasına sebep olabileceğinin farkında olarak, böyle olasılıkların bulunduğu durumlarda “gerçeklik ne kadar acı olsa da, zorlayıcı askeri eylemin meşrulaştırılamayacağını” tespit etmektedir.³⁷

ICISS Raporu yayınlanmasını takip eden yıllarda, özellikle BM Genel Sekreteri Kofi Annan’ın özel çabalarıyla, BM gündemine dâhil olmuştur. 2004 yılında Annan’ın öncülüğünde gerçekleştirilen ‘Tehditler, Sorunlar ve Değişim Üst-Düzey Paneli’ sonrasında yayınlanan ‘Daha Güvenli Bir Dünya: Paylaşılan Sorumluluk’ adlı raporda katılımcı ülkelerin, “soykırım, büyük çaplı katliam, etnik temizlik ya da uluslararası insancıl hukukun ciddi ihlalleri vukuunda... gelişmekte olan bir kolektif uluslararası koruma sorumluluğu normu”nu kabul ettikleri ifade edilmiştir.³⁸

34 ICISS Raporu, s.35-36.

35 ICISS Raporu, s.36.

36 ICISS Raporu, s.37.

37 ICISS Raporu, s.37.

38 ‘A More Secure World: Our Shared Responsibility’, 2005, paragraf 203, s.66. http://www.un.org/en/peacebuilding/pdf/historical/hlp_more_secure_world.pdf (Erişim Tarihi: 05 Ağustos 2017)

2005 BM Dünya Zirvesi'nin Sonuç Kararı ise "halkların soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan korunması" amacıyla devletlerin BM Şartı'nın "VI. ve VII. bölümleri ile uyumlu bir biçimde uygun diplomatik, insancıl ve diğer barışçıl yöntemleri kullanma sorumluluğu" bulunduğu ve bu yöntemlerle istenilen sonuçların alınamaması durumunda ise "Şart'ın VII. Bölümüne göre Güvenlik Konseyi aracılığıyla" güç kullanımının gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir.³⁹

BMGK'nin silahlı çatışmalarda sivillerin korunması üzerine alması olduğu 2006 tarihli 1674 ve Darfur'daki insancıl krize yönelik 1706 Sayılı kararlarında KoS'a atıflar yapılmıştır. 1674 Sayılı kararın 4. maddesinde, 2005 Dünya Zirvesinin Sonuç Kararı'nın özellikle 138 ve 139. Paragraflarına atıfla, "halkları soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan koruma sorumluluğunun" altı çizilmiştir.⁴⁰ 1706 Sayılı kararın 12(a) maddesinde ise "Sudan hükümetinin fiziksel şiddet tehlikesi altında olan sivilleri koruma sorumluluğu" hatırlatılmıştır.⁴¹ 2009 yılında BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon öncülüğünde, bir dizi tartışma neticesinde kabul edilen, "Koruma Sorumluluğunu Uygulamak (Implementing Responsibility to Protect)" isimli raporla KoS'un BM'deki süreci devam etmiştir.⁴² Bu raporla KoS'un geliştirilmesine yönelik üç sütunlu bir strateji belirlenmiştir. Buna göre ilk sütun, devletin halkını "soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar" gibi suçlardan, "gerek devlet egemenliğinin doğasından gerekse de devletin yasal yükümlülüklerinden kaynaklanan" koruması sorumluluğunu ihtiva etmektedir. İkinci sütunda, devletlerin koruma sorumluluğunu yüklenmesinde uluslararası toplumun da yardım etme sorumlulukları olduğu ifade edilmektedir. Üçüncü sütunda ise, devletlerin sorumluluklarını yerine getirmemeleri halinde üye devletlerin BM Şartı'nın VI. Bölümünde öngörülen barışçıl önlemler ya da VII. Bölümde öngörülen kuvvet kullanımını içeren zorlayıcı önlemler de dâhil olmak üzere "zamanında ve kararlı bir biçimde" gerekli önlemleri alması gerekliliği vurgulanmaktadır.⁴³

Aidan Hehir'in belirttiği gibi BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon tarafından 2009'dan bugüne KoS ile ilgili altı rapor daha yayınlanmıştır.⁴⁴ KoS tüm bu belgelerle birlikte BM çerçevesine dâhil olmuş olmakla birlikte, henüz devletler açısından herhangi bir yasal yükümlülük yaratmamıştır. Michael W. Doyle'un belirttiği gibi KoS bugüne kadar, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38. maddesinde sayılan uluslararası hukuk kaynaklarından, yani uluslararası anlaşmalar, yapılageliş kural-ları ve genel hukuk ilkelerinden herhangi birine temas edebilmiş değildir. Ancak devletlerin KoS uygulamalarından hareketle, ileride bir yapılageliş kuralı olma ihti-

39 '2005 World Summit Outcome', A/RES/60/1, 24 Ekim 2005. http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf (05 Ağustos 2017)

40 United Nations Security Council Resolution, S/RES/1674 (2006).

41 United Nations Security Council Resolution, S/RES/1706 (2006).

42 Bkz. 'Implementing the Responsibility to Protect', Report of the Secretary-General, A/63/677. Bu rapor BM Genel Kurulu'nun 63/308 kararıyla kabul edilmiştir. Bkz. United Nations General Assembly A/RES/63/308 (2009).

43 'Implementing the Responsibility to Protect', Report of the Secretary-General, A/63/677, s.8-9.

44 Aidan Hehir, 'Assessing the Influence of the Responsibility to Protect on the UN Security Council during the Arab Spring', Cooperation and Conflict, Vol. 51, No.2, 2016, s. 167.

malinden bahsedilmektedir.⁴⁵ Bu anlamda KoS yasal olmaktan çok “gelişmekte olan uluslararası etik bir norm” özelliği kazanmış olmaktadır.⁴⁶

KoS doktrininin askeri araçlarla uygulandığı ilk örnek Libya müdahalesi olmuştur. Bu müdahale, Arap Baharı adı verilen halk hareketlerinin 2011 yılı başlarında Libya'ya sığması sonrasında, Muammer Kaddafi rejiminin sivil halk üzerinde şiddet uyguladığı ve bir soykırıma girişebileceği iddialarıyla BMGK'nin 1973 Sayılı kararıyla yetkilendirilmiştir. Bu kararda, “sivillerin korunması için gereken tüm önlemlerin alınması” şeklinde gerçekleştirilen yetkilendirme⁴⁷, KoS doktrininin hayata geçirilmesi biçiminde yorumlanmıştır.⁴⁸ Bu yetkiye dayanılarak, öncelikle Fransa, İngiltere ve ABD'nin başını çektiği koalisyon güçlerinin Şafak Yolculuğu Operasyonu (Operation Odyssey Dawn) başlatılmış ve akabinde operasyonlar NATO'ya devredilerek Birleşik Koruma Operasyonu (Operation Unified Protector) adı altında yürütülmüştür.⁴⁹ Operasyonlar büyük ölçüde Kaddafi rejimine yönelik olarak gerçekleştirilmiş ve Ekim ayında Kaddafi'nin isyancı güçler tarafından ele geçirilip öldürülmesine kadar olan süreçte sürdürülmüştür.⁵⁰ Libya müdahalesi, 1973 Sayılı BMGK kararıyla yetkilendirildiği için yasal bir müdahale örneği teşkil ediyor olmakla birlikte, müdahalenin sivillerin korunması çerçevesinde yetkilendirilmiş olması fakat müdahaleci güçlerin bu amacın ötesinde olan rejim değişikliği faaliyetine girişmiş olmaları sebebiyle büyük tartışmalar yaratmıştır.⁵¹

Yine KoS doktrini çerçevesinde gerçekleştirilmiş diğer bir müdahale, Libya ile aynı dönemde vuku bulan Fildişi Sahili Cumhuriyeti'ne yönelik müdahaledir. 2010 yılında gerçekleştirilen seçimler sırasında ve sonrasında, başkan Laurent Gbagbo ve rakibi Alassane Ouattara taraftarları arasında vuku bulan çatışmalar, seçim sonuçlarına gölge düşürmüştü ve her iki tarafın da seçimi kazandığını iddia ettiği bir iktidar mücadelesi baş göstermiştir.⁵² Çatışmaların tırmanması neticesinde, BMGK tarafından 1975 Sayılı karar alınarak, hâlihazırda ülkede yerleşik bulunan BM Barış Gücü misyonu UNOCI'yi sivil nüfusun korunması ve sivillere yönelik ağır silahların kullanımının engellenmesi çerçevesinde “gerekli tüm önlemleri almak”

45 Michael W. Doyle, *The Question of Intervention: John Stuart Mill and Responsibility to Protect*, (London: Yale University Press, 2015), s.115.

46 Bkz. Pınar Gözen Ercan, 'R2P: From Slogan to an International Ethical Norm', *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt:11, No:43, 2014, s.36; Tuba Eldem, 'Koruma Sorumluluğu Normunun Libya ve Suriye Krizleri Bağlamında İşlevselliği', *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt:11, Sayı:43, 2015, s.6.

47 Bkz. United Nations Security Council Resolution, S/RES/1973 (2011).

48 Gareth Evans, 'Can We Stop Atrocities without Launching an All-out War', *Foreign Policy*, 18 Ekim 2011. <http://foreignpolicy.com/2011/10/18/did-qaddafis-end-justify-the-means/> (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2017)

49 Bkz. Anders Nygren, 'Executing Strategy from the Air', içinde Kjell Engelbrekt v.d., (ed.) *The NATO Intervention in Libya: Lessons Learned from the Campaign*, (New York: Routledge, 2014), s.103.

50 Fredrik A. Holst ve Martin D. Fink, 'A Legal View on NATO's Campaign in Libya', içinde Kjell Engelbrekt v.d., (ed.) *The NATO Intervention in Libya: Lessons Learned from the Campaign*, (New York: Routledge, 2014), s.76.

51 Bkz. Richard Falk, *Humanitarian Intervention and Legitimacy Wars: Seeking Peace and Justice in the 21st Century*, (New York: Routledge, 2015), s.92-95.

52 Marco Chown Oved, 'In Cote d'Ivoire, A Model of Successful Intervention', *The Atlantic*, 9 Haziran 2011. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2011/06/in-c-te-divoire-a-model-of-successful-intervention/240164/> (Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2017).

ile yetkilendirmiştir. Ayrıca Ouattara'yı Fildişi'nin seçimleri kazanmış meşru lideri olarak ilan etmek suretiyle, Gbagbo'ya iktidarı meşru lidere devretme çağrısında bulunulmuştur.⁵³ 1975 Sayılı kararın verdiği yetkiye dayanılarak BM ve ülkede konuşlanmış bulunan Fransız güçleri tarafından Gbagbo'nun özellikle Abdijan'da bulunan askeri güçlerine yönelik askeri harekâta girilmiştir. Bu müdahale dengeleri Ouattara lehine değiştirmiş ve kısa bir süre içerisinde Gbagbo iktidardan düşürülmüştür. Fildişi'ne yönelik bu müdahale de, tıpkı Libya örneğinde olduğu gibi, sivil-lerin korunması çerçevesindeki yetki sınırlarını aştığı ve rejim değişikliğine yöneldiği noktada eleştirilere maruz kalmıştır.⁵⁴

KoS doktrininin askeri araçlarla uygulandığı bu örnekler, her ne kadar sivil-lerin korunması öncelikli amacıyla gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği tartışmalı olsa da, KoS'un yaygın insan hakları ihlallerinin önlenmesi çerçevesinde etkin bir rol üstlenebileceğine ilişkin olumlu adımlar olarak değerlendirilmişlerdir.⁵⁵ Fakat KoS'un sivil-lerin korunması için gerçekleştirildiği iddia edilen bu iki örnek dışında, doktrinin ortaya çıktığı 2000'li yılların başından bu yana, insan hakları ihlallerinin yaygın olarak yaşandığı diğer ülkelere uygulanamamış olması da KoS'un etkinliğini şüpheli hale getirmektedir. Pınar Gözen Ercan'a göre KoS'un 2005 yılında Dünya Zirvesi neticesinde BM Genel Kurulu'nda oybirliğiyle kabul edilmesinden bu yana, "Burma, Orta Afrika Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti, Gine, Kenya, Kırgızistan, Libya, Mali, Nijerya, Güney Sudan, Sri Lanka, Yemen, Zimbabve, Suriye ve Irak" KoS çerçevesinde tartışılan olaylar olmuşlardır. Gözen Ercan bu olaylardan, yalnızca Gine ve Kenya'da KoS'un "engelleme aşamasında" uygulandığını vurgulamaktadır.⁵⁶ Yukarıda kısaca yer verdiğimiz gibi Libya ve Fildişi örnekleri ise, Gözen Ercan'ın da vurguladığı gibi, askeri müdahale aşamasında uygulanan örnekleri teşkil etmiştir. Bunlar dışındaki olaylarda ise KoS etkinlik gösterememiştir. Bu çalışmanın da temel konusunu oluşturan Suriye örneği, muazzam boyutlara ulaşan bir insancıl kriz meydana getiriyor olmasına rağmen, KoS'un uygulanabildiği bir örnek olmamıştır. Bu bağlamda bir sonraki başlık, Suriye krizinin insancıl boyutlarının kısaca betimlenmesini ve ICISS Raporu'nda askeri müdahale için eşik olarak belirlenen sınırları ne ölçüde aştığının gösterilmesini amaçlamaktadır.

2. SURİYE KRİZİNİN ARKA PLANI VE İNSANCIL KRİZİN BOYUTLARI

Suriye, 2011 yılının başlarında, Arap Baharının etkileriyle başlayan halk gösterilerine sahne olmuş ve Beşar Esad güçlerinin gösterileri şiddet yoluyla bastırmayı

53 United Nations Security Council Resolution, S/RES/1975 (2011).

54 Bkz. Alex J. Bellamy, Paul D. Williams, 'The New Politics of Protection? Core d'Ivoire, Libya and the Responsibility to Protect', *International Affairs*, Vol.87, No.4, 2011, s.829-838.

55 Bkz. Paul D. Williams, 'The Road to Humanitarian War in Libya', *Global Responsibility to Protect*, No.3, 2011, s.249; Lloyd Axworthy, 'In Libya, we move toward a more humane World', *The Globe and Mail*, 23 Ağustos 2011. <http://www.theglobeandmail.com/opinion/in-libya-we-move-toward-a-more-humane-world/article626440/> (Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2017).

56 Pınar Gözen Ercan, 'İkinci On Yılına Giren Koruma Sorumluluğunu Yeniden Düşünmek: Lex Ferenda Olarak R2P', *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt. 5, No. 2, 2015, s.173.

tercih etmesi ve muhalefetin de silahlı mücadeleye girişmesiyle kısa bir süre içerisinde bir iç savaş durumuna sürüklenmiştir. Muhalif güçlerin kahir ekseriyetinin katılımıyla Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) oluşturularak, rejime yönelik askeri mücadeleler bu yapının şemsiyesi altında yürütölmeye başlanmıştır. Esad rejimine yönelik muhalefetin siyasi yapılanması, Suriye Ulusal Konseyi (SUK) ismiyle kurulmuş ve sonrasında Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu (SMDK) adını almıştır. SMDK ve onun askeri kanadını oluşturan ÖSO tarafından temsil edilen muhalefet, uluslararası desteğe sahip meşru bir aktöre dönüşmüştür. Nitekim SMDK, ABD, Fransa, İngiltere, Katar ve Türkiye gibi önemli aktörler başta olmak üzere, 100'den fazla ülke tarafından Suriye halkının meşru temsilcisi olarak tanınmıştır.⁵⁷ Diğer taraftan Esad rejimi ve destekçileri ise rejimin egemenlik hakları çerçevesinde, SMDK ve ÖSO tarafından temsil edilen muhalefeti iktidara karşı ayaklanan terörist bir yapılanma olarak ve bu yapıya yönelik destekleri de Suriye devletinin içişlerine müdahil olmak biçiminde görmüştür.⁵⁸

Esad rejiminin, ülkede azınlık halinde bulunan Şiiliği (Nusayri) temsil etmesi ve Esad'a karşı savaşan güçlerin büyük bölümünün ülkede çoğunluğa sahip olan Sünni Müslüman nüfustan olması, iç savaşa mezhepsel bir boyut katmaktadır. Bu çerçevede Şiilik ve Sünnilik çerçevesindeki mezhepsel ayrılıklar, taraflara çevre ülkelerce verilen desteklerde de önemli bir pay sahibi olmaktadır. Örneğin Şiiiliğin en önemli aktörlerinden olan İran ve Şii ağırlıklı bir yönetime sahip olan Irak, Esad rejimini desteklerken; Katar ve Suudi Arabistan gibi Sünni aktörler de çeşitli muhalif yapıları desteklemektedirler.⁵⁹ Mezhepsel çatışmanın en önemli boyutu, terörist örgütlerin de iç savaşa katılımlarıdır. Hizbullah, IŞİD (Irak ve Şam İslam Devleti), El Nusra (yeni adıyla Heyet-ül Tahrir Şam) gibi birçok terör örgütü Suriye iç savaşının önemli aktörleri arasında yer almaktadır.⁶⁰ Özellikle 2013 yılında kurulan IŞİD, büyük bir güç kazanarak Suriye'nin çeşitli bölgelerinde hâkimiyet kurabilmiş ve gerçekleştirdiği terör eylemleriyle uluslararası bir tehdit durumuna yükselmiştir. IŞİD'in bir tehdit olarak ortaya çıkması, Suriye iç savaşının seyrinde ve müdahil olan aktörlerin konumlarında önemli değişiklikler yaratmıştır.

Sorunun çözümsüzlüğe evrilmesinde en fazla pay sahibi olan ülkelerin, krizin başlangıcından bu yana soruna bir biçimde müdahil olan Rusya ve ABD olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Rusya açık bir biçimde Esad rejimine destek verirken, ABD ise muhalif güçleri destekleme yolunu tercih etmiştir. Rusya ve ABD, tarafları silahlandırarak ve eğiterek iç savaşın alevlenmesi ve uzamasında önemli bir pay sahibi olmuşlardır. Krizin ilk dönemlerinde doğrudan askeri müdahalelere girişmeyen bu ülkeler, özellikle IŞİD'in önemli bir tehdit olarak ortaya çıkmasından

57 'Suriye krizi: Muhalif siyasi güçler', BBC, 30 Ekim 2013. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/10/131029_suriye_muhalif_gruplar (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)

58 'Syrian President Bashar al-Assad: Facing down rebellion', BBC, 21 Ekim 2015. <http://www.bbc.com/news/10338256> (Erişimi Tarihi: 8 Ağustos 2017); 'Why China and Russia rebuffed the West on Syria', BBC, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-15180732> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)

59 'Syria's civil war explained from the beginning', Aljazeera, 5 Ağustos 2017. <http://www.aljazeera.com/news/2016/05/syria-civil-war-explained-160505084119966.html> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)

60 'Guide to the Syrian rebels', BBC, 13 Aralık 2013. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24403003> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)

sonra, ağırlıklı olarak hava saldırılarıyla iç savaşa doğrudan müdahil olmaya başlamışlardır. Resmi olarak IŞİD ile mücadele çerçevesinde ABD 2014'ten, Rusya ise 2015'ten beri Suriye'ye askeri araçlarla müdahil olmaktadır.⁶¹

Suriye gelinen son noktada, birçok büyük gücün rekabet sahasına dönüşmüş ve Esad rejiminin ve muhaliflerinin bu büyük güçlerce desteklenmesi sonucunda gitgide uzayan kanlı bir iç savaş durumuna evrilmiştir. Yaklaşık tahminlere göre 500.000 insanın ölümüne⁶² ve yaklaşık 5 milyon insanın da başka ülkelere sığınmasına⁶³ neden olan bu iç savaş, üzerinden geçen 6 yıllık süreye rağmen herhangi bir yatışma belirtisi göstermeksizin devam etmektedir. Tahmini olarak 1000'den fazla çatışan grubun var olduğu⁶⁴ ve kimin kime karşı savaştığının bulanıklaştığı⁶⁵ iç savaş ortamı, insancıl müdahale için haklı gerekçe oluşturacak sınırları uzun zamandır aşmış görünmektedir. Günümüze kadar olan süreçte soykırım benzeri katliamlar, etnik temizlik, insanlığa karşı suçlar, toplu kıyımlar gibi birçok aşırı suç kategorisine rastlanmıştır. Kimyasal silah kullanımı da dâhil olmak üzere sivillerin yoğun bir biçimde öldürülmesine sebebiyet veren birçok 'insanlık-dışı' yöntem benimsenmiştir. Henüz çatışmaların başladığı yıl olan 2011'de BM 'Soykırımı Önleme ve KoS Ortak Komisyonu' tarafından Suriye'deki durum 'insanlığa karşı suçlar' şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁶ BM Suriye Özel Komisyonu'nun 2016 yılına ilişkin yaptığı araştırmalarda IŞİD'in Ezidilere karşı soykırım uyguluyor olduğu tespit edilmiştir.⁶⁷

Daha önce ifade edildiği gibi, ICISS Raporu KoS doktrininin uygulanması için 'haklı gerekçeleri' insancıl müdahale eşiği (just cause threshold) olarak belirlemiştir.⁶⁸ 2005 yılında gerçekleşen Dünya Zirvesi Sonuç Kararında da, yukarıda sayılan suç kategorilerinin ortaya çıkması, KoS doktrininin uygulanması açısından eşik olarak belirlenmiştir.⁶⁹ ICISS Raporu'nda, "insancıl koruma amaçlı bir askeri müdaha-

61 'Syria crisis: Where key countries stand', BBC, 30 Ekim 2015. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-23849587> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)

62 Suriye'de yaşanan ölümlere ilişkin rakamlar oldukça değişkendir. Bkz. 'Syria death toll: UN envoy estimates 400,000 killed', Al Jazeera, 23 Nisan 2016. <http://www.aljazeera.com/news/2016/04/staffan-de-mistura-400000-killed-syria-civil-war-160423055735629.html> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016); Anne Barnard, 'Death Toll From War in Syria Now 470,000, Group Finds', New York Times, 11 Şubat 2016. <http://www.nytimes.com/2016/02/12/world/middleeast/death-toll-from-war-in-syria-now-470000-group-finds.html?register=facebook> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016)

63 United Nations High Commissioner for Refugees, Syria Regional Refugee Response. <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016)

64 'Guide to the Syrian rebels', BBC, 13 Aralık 2013. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24403003> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016)

65 Julia Zorthian, 'Who's Fighting Who In Syria', Time, 7 Ekim 2015. <http://time.com/4059856/syria-civil-war-explainer/> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016)

66 Aktaran Thomas G. Weiss, 'Military Humanitarianism: Syria Hasn't Killed It', The Washington Quarterly, Vol.37, No.1, 2014, s.16.

67 'UN Commission of Inquiry on Syria: ISIS is committing genocide against the Yazidis', UN Human Rights Office of the High Commissioner, 16 Haziran 2016. <http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=20113&LangID=E> (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2016)

68 ICISS Raporu, s.32.

69 '2005 World Summit Outcome', A/RES/60/1, 24 Ekim 2005, s.30. http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf (Erişim Tarihi: 14 Ekim 2014)

lenin" iki temelde haklı görülebileceği belirtilmektedir. Bunlar, "soykırım niyetiyle ya da değil, planlı bir devlet eyleminin, ihmalinin ya da acizliğinin veya bir başarısız devlet (failed state) durumunun sonucu olarak gerçekleşen ya da gerçekleşebileceği öngörülen geniş çaplı can kaybı" ve "öldürme, zorla yerinden etme, terör veya tecavüz gibi eylemlerle gerçekleşen ya da gerçekleşebileceği öngörülen geniş çaplı 'etnik temizlik'tir".⁷⁰ ICISS, 'geniş çaplı' ifadesinin niceliksel bir ölçütünü sunmuyor olmakla birlikte, büyük çaplı ölüm vakalarına ilişkin net kanıtların bulunmasını askeri eylem için yeterli meşruiyet ölçütü olarak değerlendirmektedir.⁷¹ 2005 kararında ise soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar, KoS'un uygulanması için meşru zemini oluşturan suçlar olarak tanımlanmıştır.⁷²

Suriye'deki duruma bakıldığında, söz konusu bu eşiklerin fazlasıyla aşılmış ve KoS'un askeri araçlarla uygulanması için 'haklı gerekçelerin' oluşmuş olduğu görülmektedir. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün (Human Rights Watch) 2017 yılında yayınlamış olduğu raporda, 2016 Şubat ayı itibariyle ölümlere ilişkin sayının 470 bine ulaştığı, Suriye içinde 6.1 milyon insanın yerlerinden edildiği, 4.8 milyon insanın da Suriye dışındaki ülkelere sığınma talebinde bulunduğu, çatışmaların sürdüğü bölgelerde 1 milyon insanın temel hayati yardımlardan mahrum biçimde yaşamlarını sürdürmeye çalıştığı, hapishanelerde binlerce insanın işkence ve kötü muamele gibi nedenlerle öldüğü, çatışan grupların uluslararası insancıl hukuk ilkelerine uymaksızın sivil-savaşan ayrımı gözetmeden siviller üzerinde şiddet uyguladığı, kimyasal silahların ve kullanımı yasak olan yangın bombaları, misket bombaları gibi araçların yaygın olarak kullanıldığı gibi birçok tespit yapılmaktadır.⁷³

BM İnsan Hakları Konseyi Bağımsız Uluslararası Suriye Arap Cumhuriyeti Araştırma Komisyonu'nun 2017 yılındaki raporuna göre, siviller "savaşan taraflarca acımasızca bir şiddete maruz kalmaya devam etmektedir". Hükümet ve hükümet yanlısı güçler hastaneler, okullar ve su kaynaklarına yönelik saldırılar gerçekleştirmekte, misket ve yangın bombaları, kimyasal içerikli silahlar gibi yasaklı araçları sivillerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde kullanmaktan çekinmemektedirler. Diğer taraftan muhalif güçler ve terörist yapılar, benzer eylemlerin yanında, çocukların da dâhil olduğu ciddi ölçüde sivil ölümleri gerçekleştirmektedirler.⁷⁴ Son olarak Uluslararası Af Örgütü'nün 2017 yılında yayınlamış olduğu raporda da, "çatışan tarafların savaş suçları, ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlalleri ve büyük çaplı insan hakları ihlalleri" gerçekleştirdikleri vurgulanmaktadır. Ayrıca Rusya ve ABD'nin gerçekleştirdikleri saldırılarda da ciddi ölçüde sivil kayıplarının yaşandığı ve sivil

70 ICISS Raporu, s.32.

71 ICISS Raporu, s.33.

72 '2005 World Summit Outcome', A/RES/60/1, 24 Ekim 2005, s.30. (paragraf 138) http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf (Erişim Tarihi: 14 Ekim 2014)

73 Bkz. Human Rights Watch, World Report 2017, Suriye Olayları 2016. <https://www.hrw.org/tr/world-report/2017/country-chapters/298673> (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2017).

74 'Human rights abuses and international humanitarian law violations in the Syrian Arab Republic, 21 July 2016- 28 February 2017', Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, 13 Mart 2017. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/IIICISyria/Pages/Documentation.aspx> (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2017)

ayrımı gözetilmeksizin gerçekleştirilen hava bombardımanlarında yüzlerce sivilin yaşamını yitirdiği ifade edilmektedir.⁷⁵

Suriye'deki insancıl kriz, tüm bu veriler ışığında, muazzam boyutlarda can kaybının ve ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı büyük bir insanlık trajedisine işaret etmektedir. İfade edildiği gibi, gerek insancıl müdahale gerekse de KoS doktrini açısından, Suriye krizi önlenmesi ve sonlandırılması için askeri bir müdahale gerekliliği sınırlarını fazlasıyla aşmış bir örnek oluşturmaktadır. Suriye krizine yönelik bir insancıl müdahale, yoğun bir biçimde tartışılmış olmakla birlikte, bugüne kadar uygulanabilmiş değildir. Bir sonraki başlıkta, Suriye'ye yönelik bir insancıl müdahalenin gerçekleştiril(e)memesinin nedenleri, KoS doktrinini destekleyen akademisyenlerin görüşlerinden örneklerle incelenecektir.

3. SURIYE'YE MÜDAHALE EDİL(E)MEMESİNİN NEDENLERİ

KoS doktrininin askeri müdahale için belirlemiş olduğu eşiği fazlasıyla aşmış olmasına rağmen, Suriye'deki insancıl krize yönelik bir müdahalenin gerçekleştirilememesi ağırlıklı olarak askeri müdahale için yasal bir yetkilendirmenin sağlanamaması, Suriye'ye özgü koşulların ve uluslararası politikanın dinamiklerinin herhangi bir müdahaleye izin vermemesiyle açıklanmaktadır. Suriye krizinin başlangıç evrelerinde insancıl müdahalenin gerçekleştirilmesine yönelik yoğun tartışmalar yapılmış ve BMGK'den çeşitli kararlar çıkarılmaya çalışılmıştır. Fakat Suriye'ye yönelik müdahaleye varabilecek önlemleri içeren karar tasarıları Rusya ve Çin vetolarıyla reddedilmiştir.⁷⁶ BMGK'den Suriye'ye ilişkin olarak alınan kararlar, büyük ölçüde ateşkes ve itidal çağrılarını içeren kararlardır. Bunun ötesine geçebilecek kararlar öncelikle Rusya ve bağlantılı olarak da Çin'in muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu muhalefetin temel gerekçesi ülkeler tarafından Suriye'nin iç işlerine müdahil olunmaması gerekliliği ile açıklanmıştır. Dolayısıyla Suriye'ye yönelik yasal olarak yetkilendirilmiş bir askeri insancıl müdahalenin önü kapanmış bulunmaktadır. Fakat yukarıda da değinildiği gibi, insancıl müdahalenin en fazla tartışma yaratan boyutlarından biri, Kosova örneğinin gündeme getirmiş olduğu 'meşru müdahalecilik' anlayışıdır. Yasallık koşulu sağlanamasa da, müdahaleye meşruiyet sağlayan yaygın insan hakları ihlalleri gerekçe gösterilerek insancıl müdahale uygulanabilmektedir. Nitekim ICISS Raporu'nda da, BMGK'nin tıkanması durumunda uygulanabilecek alternatifler önerilmiştir. Bunlar BM Genel Kurulu'nca uygulanabilen bir prosedür olan 'barış için birlik kararı' ve 'ex-post facto yetkilendirme ile bölgesel örgütlerin ve aktörlerin' müdahalede bulunabilecekleridir.⁷⁷ Fakat bu alternatif yollar, KoS'un BM sistemine dâhil edilmesiyle birlikte doktrinden çıkarılmıştır. 2005 Dünya Zirvesi

75 Amnesty International, Syria 2016/2017. <https://www.amnesty.org/en/countries/middle-east-and-north-africa/syria/report-syria/> (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2017).

76 Bugüne kadar Suriye'ye ilişkin 8 karar tasarısı veto edilmiştir. Bunlar, S/2011/612, S/2012/77, S/2012/538, S/2014/348, S/2016/846, S/2016/1026, S/2017/172 ve S/2017/315 kayıtlı karar tasarılarıdır. Karar tasarılarının metinleri ve detaylı bilgi için bkz. <http://research.un.org/en/docs/sc/quick> (Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2017). Bu veto kararlarından S/2016/846 ve S/2017/315 Sayılı karar tasarıları yalnızca Rusya tarafından veto edilirken, diğerleri Rusya ve Çin tarafından ortak veto edilmiştir.

77 Bkz. ICISS Raporu, s.53-55.

Kararı'nda KoS'un askeri araçlarla uygulanabilmesi yalnızca BMGK'nin yetkilendirmesi ile sınırlandırılmıştır.⁷⁸ KoS'a ilişkin sonraki BM kararlarında da aynı anlayış sürdürülmüştür. Dolayısıyla KoS'un BM'ye dâhil olmuş şekliyle, Suriye krizine uygulanabilmesi mümkün görünmemektedir. Diğer yandan, ICISS Raporu'ndaki orijinal şekliyle ve insancıl müdahalelerin uygulama sahası bulan meşru müdahale anlayışı çerçevesinde Suriye'ye neden müdahale edil(e)mediği tartışmaların odağına yerleşmektedir.

Değindiği gibi, Suriye'deki insancıl kriz, bir askeri insancıl müdahale için meşru kabul edilebilecek haklı gerekçeleri fazlasıyla içermektedir. Yaygın insan/sivil kaybına neden olan, kimyasal silah kullanımı, etnik temizlik, insanlığa karşı suçlar, soykırım ve benzeri katliamlar Suriye'deki insancıl krizde belgelenmiş olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda insanların/sivillerin korunması (human protection) çerçevesinde inşa edilen insancıl müdahale ve KoS doktrininin, yasal zeminden bağımsız olarak, insancıl krizi sona erdirecek askeri eylemi neden ortaya çıkaramadığı ahlaki olarak sorgulanabilir. Bu doğrultudaki görüşlerdeki temel sav, Suriye'ye özgü koşulların ve uluslararası politikanın dinamiklerinin bir askeri müdahaleye izin vermediğidir. Bu görüşleri ortaya koyanlar genellikle Suriye'ye yönelik olası bir müdahalenin, insancıl koşulları iyileştirmekten çok, daha da kötü bir hale getirebileceğini vurgulamaktadırlar. İnsancıl müdahalenin ve KoS'un temelini oluşturan faydacı mantıkla uyumlu olan bu sav, bir insancıl müdahalenin ancak ilgili insanlar için bir fayda ortaya çıkarabilecekse meşru görülebileceği iddiasını içerir. Bu bağlamda Suriye'de, her ne kadar muazzam boyutlara ulaşmış bir insancıl kriz yaşanmaktaysa da, bu krizi sona erdirmek için gerçekleştirilecek olası bir müdahale, durumu ilgili insanlar için daha kötü bir hale getirebileceğinden savunulamaz olacaktır.

Carnegie Uluslararası Barış Vakfı araştırmacılarından Moises Naim, aynı dönemdeki Libya müdahalesi ile karşılaştırmalı olarak, Suriye'ye neden müdahale edilemediğine dair tespitlerde bulunmaktadır. Naim Libya'dan yola çıkarak Suriye'ye ilişkin şu soruları sormaktadır: "Neden ABD ve Avrupa, Trablus'a bombalarla saldırırken, Suriye'de sadece sözlerle yetinmektedir? Neden Libya'nın kanlı tiranını indirmek için bu kadar çaba göstermişken Suriye'de eşit derecede zalim benzerine karşı çekingen davranmıştır?" Naim'e göre Kaddafi rejimine karşı gerçekleştirilen müdahale ile ilgili öne sürülen insancıl gerekçeler, Suriye'de fazlasıyla vuku bulmuştur. Naim, Suriye'deki durumu "soykırımsal gaddarlık (genocidal brutality)" olarak tanımlamakta, buna rağmen müdahale edilmemesinin gerekçelerini ise 5 nedene bağlamaktadır. İlki, Suriye ordusunun, Libya'da Kaddafi'nin elindeki eğitimsiz, donanımsal olarak zayıf ve parçalanmış ordu yapısından farklı olarak, donanımlı, iyi eğitilmiş ve Ortadoğu'nun en güçlü ordularından biri olmasıdır. İkincisi, ABD'nin Afganistan, Irak ve son olarak da Libya'ya yönelik müdahaleleri, doğrudan hayati çıkarlarının tehlikede olmadığı durumlara müdahale etmesini engelleyen bir savaş yorgunluğu durumu ortaya çıkarmıştır. Avrupa da, ABD olmadan müdahaleye yönelik eylem-

⁷⁸ '2005 World Summit Outcome', A/RES/60/1, 24 Ekim 2005, s.30. (paragraf 139) http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf (Erişim Tarihi: 14 Ekim 2014)

lere girişemeyeceğinden Suriye'ye yönelik müdahale gerçekleştirilememektedir. Üçüncüsü, Suriye'nin komşu ülkelerinin, Libya'dan farklı olarak, istikrarsız ülkeler olmalarıdır. Naim'e göre, Lübnan, İsrail, Irak, Ürdün ve Türkiye istikrarsızlıklarıyla Suriye'yi etkilemektedir. Dördüncüsü, Kaddafi'nin kendisine destek verebilecek bir müttefikinin bulunmamasına rağmen, Suriye'de Esad rejimine yönelik iç ve dış desteklerin bulunmasıdır. Beşincisi ise, Suriye'de Esad rejimine karşı savaşılan muhalefetin dağılık görüntüsünün, kimin desteklenmesi gerektiği yönünde karmaşıya neden olmasıdır.⁷⁹ Naim'e göre Suriye krizinin kendine has bu dinamikleri insancıl müdahalenin uygulanmasına izin vermemektedir.

İnsancıl müdahale ve KoS doktrininin önemli destekçilerinden biri olan Thomas G. Weiss de aynı çizgide Suriye'ye özgü koşulları ve uluslararası politikanın dinamiklerini vurgulamaktadır. Weiss, Suriye'deki insancıl krizin, özellikle kimyasal silah kullanımına varan boyutundan yola çıkarak şu soruyu sormaktadır: "Savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar açısından kimyasal silah kullanımından daha kötü ve daha ayırt edici ne olabilirdi? Bunun, KoS tepkisini meydana çıkarması gerekirken, bu olmadı. Yine jeo-politik hesaplar, sivillerin korunmasının önüne geçti".⁸⁰ Weiss'in belirttiği jeo-politik hesaplar, Suriye'ye özgü koşulları ve uluslararası politikanın dinamiklerini meydana getirmektedir. Zira Weiss'e göre Libya, insancıl müdahale açısından "alışılmadık" bir örneği temsil etmektedir. Çünkü "yasal, ahlaki ve politik/askeri boyutların hepsi birleşerek KoS doktrini altında müdahale için mükemmel koşullar yaratmışlardır".⁸¹ Oysa Suriye "farklıdır". En başta, "yasallık, politik irade ve askeri uygulanabilirliğin olmaması ahlaki çağırısı çelimsiz kılmaktadır". Rusya ve Çin, BMGK'yi felce uğratmışlar ve yasallığı engellemişlerdir. Libya'dan farklı olarak Suriye'de yerleşim alanlarının birleşik olması ve isyancıların ya da hükümetin denetimi altında olan toprakların parçalı olması, Libya'da olduğu gibi askeri müdahalenin nokta hava operasyonlarıyla yürütülmesine izin vermemektedir. Libya'da var olan görece olarak tek sesli, birleşik bir muhalefet yerine, Suriye'de coğrafi ve politik olarak bölünmüş bir muhalefet bulunmaktadır. Muhalefetin temsilcisi olarak görülen SUK, kendi içinde Müslüman Kardeşler, Ulusal Eylem Grubu ve Suriye Ulusal Hareketi gibi fraksiyonlara sahiptir. ÖSO, kendi içindeki dinamikleri ve savaşçıları kontrol edemez durumdadır. El-Nusra ve IŞİD gibi terör örgütleri Esad rejiminden geri kalmayan suçlar işlemektedirler. Libya'dan farklı olarak Suriye'de Esad'ın iyi donanımlı, disiplinli ve sadık bir askeri gücü ve çeşitli azınlık gruplarından desteği bulunmaktadır. Bu doğrultuda Weiss her olayın kendine has özelliklerine binaen çifte standartları anlaşılabilir bulmaktadır. O'na göre Suriye, bir Libya değildir. Bu anlamda Weiss'a göre "seçici tepkiler kaçınılmazdır". Weiss'e göre Libya ile karşılaştırmalı olarak, Suriye'ye neden müdahale edilemediği açıktır. "Suriye'deki ve BM'deki politikalar, coğrafya ve demografi tamamen farklıdır; askeri

79 Moises Naim, 'Why Libya, But Not Syria?', Carnegie Endowment For International Peace, 18 Mayıs 2011. <http://carnegieendowment.org/2011/05/18/why-libya-but-not-syria-pub-44067> (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2016)

80 Thomas G. Weiss, 'Military Humanitarianism: Syria Hasn't Killed It', The Washington Quarterly, Vol.37, No.1, 2014, s.17.

81 Thomas G. Weiss, 'Military Humanitarianism: Syria Hasn't Killed It', The Washington Quarterly, Vol.37, No.1, 2014, s.13.

eylem daha zorludur ve potansiyel maliyetin ortaya çıkacak faydaya ağır basması muhtemeldir". Weiss'e göre tüm bu koşullar ve dinamikler, Suriye'ye yönelik bir askeri müdahaleyi engellemektedir.⁸²

KoS doktrininin mimarlarından Ramesh Thakur da aynı çizgide Suriye'ye özgü koşulları ve uluslararası politikanın dinamiklerini vurgulayarak, bu durumun olası bir müdahalenin önünü tıkadığını ifade etmektedir. Thakur'a göre Suriye'de "istikrarsız ve karmaşık içsel durum; isyancıların kimlik, niyet ve yöntemleri hakkındaki soru işaretleri; rejimin çökmesi halinde azınlık gruplarına karşı katliam tehlikesi; İran, Çin ve Rusya ile ilişkiler; Orta Doğu'da tüm İslami hilal etrafındaki Sunni-Şii ayrımının derinleşmesi dışarıdan bir müdahalenin sonuçlarının dengesini güvenilir bir biçimde değerlendirmeyi imkânsız hale getirmektedir".⁸³ Görüldüğü gibi, Suriye'ye yönelik müdahalenin gerçekleştiril(e)memesinin nedenleri, Suriye'ye özgü koşullar ve uluslararası politikanın dinamiklerinden temellendirilmektedir. Gerçekten de, Suriye'deki iç savaş, dış güçlerin yoğun müdahaleleriyle şekillendirilmektedir. ABD ve Rusya'nın doğrudan müdahaleleriyle, çok sayıda ülke tarafından desteklenen ve yürütülen vekâlet savaşlarıyla, çok sayıda terörist oluşumun katılımıyla Suriye, "mini bir dünya savaşı"⁸⁴ olarak nitelenebilecek ölçüde aktörün rol aldığı kanlı bir savaş sahnesine dönüşmüştür. Bu bağlamda Suriye'deki durumu bir iç savaş olarak tanımlamak da mümkün görünmemektedir. Suriye üzerindeki uluslararası politik rekabet ve sorunun kendine özgü dinamikleri, Suriye halkının katliamlardan ve insan hakları ihlallerinden korunması için gerçekleştirilebilecek bir insancıl müdahalenin önünü tıkamaktadır. Bir sonraki başlık bu kapsamda, Suriye'ye müdahale edilmemesinin KoS doktrini çerçevesinde ortaya çıkardığı çelişkilere eğilmektedir.

4. İNSANCIL MÜDAHALESİZLİK VE KoS'UN ETKİNLİĞİ

Suriye'ye yönelik bir insancıl müdahalenin gerçekleştirilememesi, yukarıda kısaca yer vermeye çalıştığımız gibi, Suriye'ye özgü koşullara ve uluslararası politikanın dinamiklerine bağlanmaktadır. Bu bağlamda, insancıl müdahale ve KoS doktrini açısından, Suriye'ye özgü koşullar ve uluslararası politik dinamikler, büyük katliamlara maruz kalan Suriye halkının korunması için müdahale edilememesini meşrulaştıran bir işlev üstlenmektedir. Bir diğer ifadeyle, Suriye halkının korunmıyor olması, krizin kendine has dinamiklerinin ve uluslararası politikanın mevcut dengelerinin bir sonucudur. Bu doğrultuda vurgulanması gereken en önemli husus, insancıl müdahalenin ve KoS doktrininin ilkesel olarak, insan hakları ihlallerinin önlenmesine ve insanların korunmasına öncelik veriyor olmasıdır. Nitekim ICISS

82 Thomas G. Weiss, 'Military Humanitarianism: Syria Hasn't Killed It', *The Washington Quarterly*, Vol.37, No.1, 2014, s.14-17.

83 Ramesh Thakur, 'Syria and the Responsibility to Protect', içinde Robert W. Murray ve Alasdair McKay, (ed.) *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (Bristol: E-International Relations, 2014), s.40.

84 Liz Slay, 'A mini world war rages in the fields of Aleppo', *Washington Post*, 14 Şubat 2016. https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/a-mini-world-war-rages-in-the-fields-of-aleppo/2016/02/14/d2dfff02-d340-11e5-a65b-587e721fb231_story.html?utm_term=.f5541d8ca811 (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2017)

Raporu'nda, korunması gereken insanlara vurgu yapması sebebiyle koruma sorumluluğu kavramının tercih edildiği, bu amacı yansıtmakta başarısız olan insancıl müdahale kavramının terk edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.⁸⁵ KoS doktrininin mimarlarından Ramesh Thakur, insancıl müdahalenin aksine KoS doktrininin, ICISS tarafından "zulümlere uğrayan kurbanların ihtiyaç ve çıkarlarını, müdahale eden devletlerin" çıkarlarının önüne koymak niyetiyle hazırlandığını belirtmektedir. Thakur'a göre "insancıl müdahale, müdahale eden devletlerin perspektif, seçenek ve önceliklerini" esas alırken, KoS "kurban ve insan merkezli" olma özelliği taşımaktadır.⁸⁶ Dolayısıyla KoS'un uygulanabilirliği ilkesel olarak, uluslararası politikanın dinamiklerine ya da krize özgü koşullara değil, insan hakları ihlallerinin ciddiyetine dayanmak zorundadır. Bir diğer ifadeyle nerede, ne zaman, nasıl ve hangi koşullarda olduğu fark etmeksizin, yaygın ve ciddi insan hakları ihlallerinin önlenmesi bir insancıl müdahalenin öncelikli sorumluluğu olmalıdır. KoS'un ilkesel olarak tutarlı bir doktrin olarak kabul edilebilmesi, dayandığı ilkelerin, yani insanların yaygın insan hakları ihlallerinden korunması sorumluluğunun, bağlamsal olarak değil istisnasız olarak iddia edilebilmesiyle mümkündür.

KoS doktrininin mimarları uluslararası politikanın kendine has dinamiklerinin, BMGK'nin bu dinamikleri yansıtan eşitsiz yapısının ve her krizin kendine has koşullarının farkında olarak, 'uluslararası politikanın gerçekliği' içerisinde 'uygulanabilir' olan 'faydacı' bir müdahale anlayışının peşine düşmüşlerdir. Nitekim ICISS Raporu'nun 4.42 Sayılı paragrafında açık bir biçimde, KoS doktrininden kaynaklanan bir askeri müdahalenin, tüm haklı gerekçeler oluşmuş olsa dahi, BMGK daimi üyelerine ve diğer büyük güçlere karşı uygulanamayacağı belirtilmekte ve bu çerçevede KoS doktrininin 'faydacı' bir temelde hazırlanmış olduğu ifade edilmektedir. Raporun 4.41 Sayılı paragrafında ise, bir müdahalenin, insancıl koruma amacı bulursa dahi, koşulları daha da kötüye götürebilme ya da daha büyük çatışmalara yol açabilme ihtimali bulunuyorsa, "gerçeklik ne kadar acı olsa da" meşru görülemeyeceği vurgulanmaktadır.⁸⁷ Benzer mantık, 2005 Dünya Zirvesi Sonuç Kararı'nın 139. Paragrafında da mevcuttur. Bu paragrafta, BMGK'nin "soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlara" karşı "zamanında ve kararlı bir biçimde" VII. Bölüm de dâhil olmak üzere BM Şartı ile uyumlu olarak "duruma uygun temelde (case by case basis)" gerekli önlemleri alabileceği belirtilmektedir. Bu maddedeki "duruma uygun temel" ifadesi her olayın kendine has koşullarının değerlendirileceği ve buna göre karar alınacağını beyandır. Şüphesiz her insancıl kriz kendine has dinamikleri ve nedenleri olan özgün durumlar oluşturmaktadır. Bu anlamda her birinin kendi içerisinde değerlendirilmesi zaruridir. Fakat 139. Paragrafta geçen ifadeler eyleme ilişkin olduğundan ve eylemin amacı da sivillerin korunması olduğundan, 'duruma uygun temelde' ifadesinin müdahale edilmemesini meşrulaştırmak gibi bir işlevi olduğu ileri sürülemez. Zira aynı paragrafta gerekli önlemlerin alınması için belirlenen eşik "soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçların" ortaya

85 ICISS Raporu, s.9.

86 Ramesh Thakur, 'R2P After Libya and Syria: Engaging Emerging Powers', The Washington Quarterly, Vol.36 No.2, 2013, s.65.

87 ICISS Raporu, s.37.

çıkmasıdır. Yukarıda kısaca ele alındığı gibi Suriye'de tüm bu kategorilere ait suçlar ortaya çıkmıştır.

Uluslararası politikanın dinamikleri ve duruma özgü koşullar, belirli insancıl krizlere müdahale edilebilirken, kimilerine edilememesini meşrulaştıran bir çerçeve olarak görülebilir. Örneğin Libya'da, uluslararası politikanın dinamikleri ve Libya'ya özgü koşullar KoS doktrininin uygulanarak, Libya halkının kurtarılması amacıyla bir askeri müdahale gerçekleştirilmesine imkân tanımıştır. Fakat Suriye halkı için dinamikler ve koşullar aynı sonucu yaratmamaktadır. Suriye'de duruma özgü koşullar ve uluslararası politikaya atfedilen belirleyici rol, 'insancıl müdahalesizlik' şeklinde ifade edebileceğimiz ahlaki paradoksu görünür kılmaktadır. Zira belirtildiği gibi insancıl müdahaleler için öne sürülen ahlaki/haklı gerekçeler, duruma özgü koşulların değil, önlenmesi gereken insancıl krizin, bir diğer ifadeyle insan hayatına verilen üstün değer neticesinde 'insani acıların' önlenmesi gerekliliğinin eylemsel boyutu olarak ortaya koyulmaktadır. Müdahalenin gerçekleşmediği örneklerde ise bu ahlaki üstünlüğü aşan, duruma özgü koşulların ortaya koyulması, hala ahlaki iddianın sürdürülmesi fakat bu iddianın müdahalesizlik durumunun meşruiyeti için kullanılması açısından 'insancıl müdahalesizlik' olarak adlandırılabilir. Bir diğer ifadeyle bir insancıl krize müdahil olunmamasına ve bu krize muhatap olan insanlar korunamıyor olmasına rağmen, hala insancıl kaygılar rol oynamaya devam etmektedir. Fakat bu kez bu insancıl kaygılar, müdahaleyi haklaştıran koşulları değil, müdahale edilmemesine yol açan koşulları betimlemektedirler. Zira Suriye örneğinde de savunulduğu gibi, Suriye'ye yönelik olası bir insancıl müdahale, Suriye'ye özgü koşullar ve uluslararası politikanın dinamikleri sebebiyle Suriyeliler açısından 'yarardan çok zarar' getirmesi muhtemel bir müdahale olacaktır.⁸⁸ Libya'da Libya'lılar için 'yarar getireceği' kuşkusuz olan ve Kaddafi rejiminin bir 'soykırım' gerçekleştireceği 'ihtimaliyle' dahi uygulanabilen insancıl müdahale; Suriye'de soykırım dâhil olmak üzere sayısız mezalim ortaya çıkmış olmasına rağmen, Suriyeliler açısından 'yarar getirmesi ihtimali zayıf' şeklinde değerlendirilmektedir.

ICISS Raporu'nun ve KoS doktrinine ilişkin diğer belgelerin uluslararası politikanın gerçekliğine yaptıkları vurgu ve bu gerçekliğe rağmen uygulanabilir buldukları müdahaleler KoS doktrininin bizzat kendisinin dayandığı ilkeleri ortadan kaldırmaktadır. Vurguyu insana ve kurbana kaydırmak gerekliliğiyle ortaya konulan KoS, bu faydacı anlayışa yaslanarak, özünde vurguyu uluslararası politikaya kaydırmış olmaktadır. Her durumun kendi içerisinde değerlendirileceğinin, bu değerlendirmenin uluslararası politikanın dengelerine ve nihayetinde BMGK daimi üyelerinin takdirine bağlı olduğunun kabulü, hiçbir müdahalenin ilkesel olarak, 'insancıl' ya da 'insancıl koruma amaçlı' olamayacağının kabulünden başka bir anlam taşımamaktadır. Bu kabuller KoS'un dayandığı ilkelerin, uygulanabilirlik adı altında, uluslararası politik rekabetin kendine has ilkelerine, yani güç ve çıkar mücadelesiyle tanımlanan uluslararası politika davranışlarına teslim edildiğini belgelemektedirler. Nitekim aynı dönemde ortaya çıkan Libya ve Suriye örnekleri bağlamında, KoS il-

⁸⁸ Örneğin bkz. Luke Glanville, 'Syria Teaches Us Little about Questions of Military Intervention', içinde Robert W. Murray ve Alasdair McKay, (ed.) *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (Bristol: E-International Relations, 2014), s.46.

kelerinin uluslararası politikaya ne ölçüde bağlı olduğu ve uluslararası politikanın kendine has işleyişinde hangi ölçüde araçsallaştırıldığı açık bir biçimde görünür olmaktadır. David Carment ve Joe Landry de aynı örnekler doğrultusunda bu hususa parmak basmaktadırlar. Carment ve Landry'e göre Libya örneği, KoS ilkesinin "ne kadar kolaylıkla, politik olarak suiistimale açık" hale gelebildiğini göstermiştir. Diğer taraftan Suriye örneği ise, KoS'un "yalnızca müdahaleci güçlerin çıkarlarının, müdahalenin maliyetine ağır bastığı belirli örneklerde uygulanabilen bir müdahale doktrini" olduğunu göstermektedir.⁸⁹

Robert W. Murray, KoS ve insancıl müdahalelerin uluslararası politikanın ve durumların kendine has koşullarına atıfla uygulanıp uygulanmaması durumunu, "Koruma Sorumluluğu" (Responsibility to Protect) kavramına atıfla, "Rasyonel Koruma Doktrini" (The Rationality to Protect) olarak tanımlamaktadır. Murray'e göre Libya'da KoS değil, BMGK'nin daimi üyeleri ve NATO tarafından yapılan stratejik hesaplamalar rol oynamıştır. Libya'nın zayıf askeri kapasitesi, bölgesel örgütlerin müdahaleyi davet etmesi ve Orta Doğu'dan çok farklı olan bölgesel dengeler Libya'da müdahalenin gerçekleşebilmesine imkân tanımıştır. Diğer taraftan Suriye'de güçlü ordu, kimyasal silahların bulunması, Rusya'nın desteği, bölgesel dinamiklerin karmaşık olması, Batı devletlerinin politik iradede yoksun olması ve bölgesel desteğin olmaması gibi birçok unsur müdahale edilmeme kararında etkili olmaktadır. Bu durum KoS müdahalelerinin 'koruma sorumluluğu' ile değil 'rasyonel' hesaplarla gerçekleştirildiğinin ya da gerçekleştirilmediğinin kanıtını oluşturmaktadır. Murray'e göre KoS kuramda iyi olsa da, pratikteki gerçeklikle örtüşmemektedir. Pratikte devletler uluslararası sistemdeki nispi güç pozisyonlarından feragat etmeye yanaşmamaktadırlar. Müdahaleler politik, ekonomik ve askeri açılardan çok yüksek bir maliyete sahiptir. Anarşik ve rekabetçi bir uluslararası sistemde bunun devletlere getireceği yarar tartışmalıdır. Zira Murray'e göre "devletlerin ulusal çıkarları hala, insancılık ya da sorumlulukla değil hayatta kalma, güç ve kendi-kendine yardım ilkeleriyle tanımlanmaktadır".⁹⁰

Suriye açısından, duruma uygun 'faydacı' değerlendirmeler bir tarafa bırakıldığında, açıkça görünür olan durum, soykırım da dâhil olmak üzere birçok insanlık suçunun işlendiğidir. Suriye'de, Libya'da olduğundan çok daha vahim bir tablo ortaya çıkmış ve yukarıda değindiğimiz gibi sivililerin korunması gerekliliği için 'eşik' fazlasıyla aşılmıştır. Bu durumun KoS doktrini ve insancıl müdahale açısından ortaya çıkardığı doğrudan sonuç, Suriyelilerin, hangi gerekçeyle olduğu fark etmezsiniz, 'korunamıyor' oluşudur. Libya örneğine kıyasla bakıldığında, ilkesel olarak Libyalıların korunabilmesini sağlayabilen KoS, Suriyelilerin kaderine terk edilmesine meşru bir zemin yaratmış olmaktadır. Dolayısıyla KoS çerçevesinde tanımlanan 'adalet' anlayışı, herkesi kapsayan 'evrensel' bir adaleti değil, duruma göre tesis

89 David Carment ve Joe Landry, 'R2P in Syria: Regional Dimensions' içinde Robert W. Murray ve Alasdair Mckay, (ed.) *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (Bristol: E-International Relations, 2014), s.51-53.

90 Robert W. Murray, 'Rationality and R2P: Unfriendly Bedfellows', içinde Robert W. Murray ve Alasdair Mckay, (ed.) *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (Bristol: E-International Relations, 2014), s.69-70.

edilebilen 'bağlamsal' bir adaleti öngörmektedir. Oysa adalet, doğası gereği, herkes için sağlanamıyorsa, kimse için sağlanamayacaktır. Zira aynı adalet anlayışı birilerini haksızlıklardan korurken, bir başkasını aynı haksızlıklar karşısında savunmasız bırakmaktadır. Adaletin özü, eşitliği ve herkese eşit bir biçimde dağıtılmasını gerektirmektedir. Daha da önemlisi, adaletin bağlamsal olarak tanımlanmasının, aslında 'güç bağlamına' işaret etmesidir. Bu durum akla, Platon tarafından aktarılmış olan, Sokrates ile Thrasymakhos arasında geçen kadim adalet tartışmasını getirmektedir. Bilindiği gibi bu tartışma Thrasymakhos'un "doğru, gücünün işine gelendir" biçimindeki adalet tanımından yola çıkmaktadır.⁹¹ Her ne kadar tartışma Sokrates'in çeşitli mantık oyunları ile Thrasymakhos'un bu savını çürüttüğü bir noktaya taşınsa da, bu tartışmadan adaletin güç ile ilişkisine dair önemli soru işaretleri baki kalmaktadır. KoS doktrininde ortaya koyulan bağlamsal adalet de, Thrasymakhos'un iddiasını doğrular bir durum yaratmaktadır. Zira KoS'un adaleti, BMGK daimi üyelerine, güçlü devletlere ve bu devletlerin müttefiklerine karşı işletilemeyen fakat zayıf devletlere karşı işletilebilen bir adalettir. Haksızlığa uğrayan belirli halklar ve insanlar için sağlanabilen, fakat kimi diğer halklar ve insanlar için sağlanamayan bir adalettir.

Bu doğrultuda, KoS doktrininin uygulamada çifte standartlar yaratan bir doktrin olduğunu söylemek mümkündür. Fakat bundan daha önemlisi, KoS'un ilkesel olarak da yetersiz bir doktrin olarak kabul edilebilecek olmasıdır. Zira ICISS, mevcut uluslararası devletler sistemi ve onun işleyiş tarzı içerisinde 'uygulanabilir' bir doktrin inşa etme çabasına girilerek, özünde dayandığı ilkeleri uluslararası politikanın işleyişine tabi kılmış olmaktadır. Phillip Cunliff de, KoS doktrininin dayandığı liberal idealizm bağlamında, benzer tespitlerde bulunmaktadır. Cunliffe'e göre KoS, her ne kadar savunmasız insanlara yardım edilmesi ilkesinden hareket ediyor olsa da, uluslararası düzeni dönüştürmek ve savaşı ortadan kaldırmak şöyle dursun, bir tutarlılığı dahi amaçlamamıştır. KoS bu anlamda ilkesel olarak dayandığı klasik liberal idealizmin uzağında kalmaktadır. Cunliffe'e göre Suriye'de Esad rejimi Kaddafi'den daha gaddar olmasına rağmen, rejim daha iyi silahlanmış, güçlü müttefiklere sahip, hava saldırıları için elverişsiz dağınık birimleri olan bir yapıda olduğu ve jeo-politik rekabetlere ve etnik çatışmalara gebe bir durum oluşturduğu için KoS doktrinini çerçevesinde müdahaleye elverişsiz bulunmuştur. Bu durum doktrininin sahip olduğu tutarsızlığı açık bir biçimde göstermektedir. Yukarıda da ele aldığımız gibi ICISS Raporu'nun 4.41 Sayılı paragrafında, eğer müdahale daha büyük yangınlara sebep olabileceksen müdahaleden kaçınılması gerektiği belirtilmektedir. Cunliffe'e göre bu ifade, liberal idealizmin sahip olduğu "evrensellik ilkesinden feragat" etmektir ve aslında şunu söylemektedir: "Doktrin ikiyüzlülük suçlamasına uğrayabilecek, yeterli bir biçimde net ve ilkesel bir iddia ortaya koyamamaktadır."⁹²

91 Bkz. Platon, Devlet, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988), s.29-30. (I. Kitap 338c'den itibaren)

92 Phillip Cunliffe, 'The Responsibility to Protect and the New Liberal Dystopianism', içinde Robert W. Murray ve Alasdair McKay, (ed.) Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis, (Bristol: E-International Relations, 2014), s.63.

Bu anlamda, büyük tartışmalara neden olan insancıl müdahale uygulamalarının yerine önerilen KoS, aslında insancıl müdahaleden farklı sonuçlar doğurabilecek bir yenilik önermemiş olmaktadır. Suriye örneğinin gösterdiği insancıl müdahalesizlik durumu, insancıl müdahalelerde ‘seçicilik’ biçiminde uzun bir dönemdir tartışılmaktadır. Örneğin Thakur, ICISS Raporu’nun hazırlanması sırasında hükümet temsilcileri, medya ve sivil toplum önderleri gibi birçok katılımcının katkılarına dayanarak insancıl müdahalenin temel sorunlarına ve bunların çözümlerine ilişkin yaptığı tespitlerde ‘seçicilik’ hususuna değinmektedir. Thakur bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Tutarsız uygulamalar, çifte standartlar ve Batı devletlerinin insan haklarının korunmasındaki çıkarlarının ikircikli doğası, soylu ilkelerin sıklıkla hegemonik çıkarlar için kullanışlı bir paravan işlevi gördüğünü göstermektedir”.⁹³ Martin Binder’in ‘seçicilik’ üzerine yaptığı ampirik çalışmada bulguladığı gibi, 2005 yılına kadar olan ciddi 27 insancıl krizin, yalnızca 7’inde askeri müdahalelere başvurulmuştur.⁹⁴ Seçicilik, Nicholas Wheeler ve Justin Morris’in belirttikleri gibi devletlerin çıkarlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Wheeler ve Morris’e göre devletler hayati ulusal çıkarları tehlikede olmadıkça müdahaleye yanaşmamaktadırlar. Bunun doğrudan bir sonucu olarak insancıl müdahalelerin “son derece seçici” bir biçimde gerçekleştiğini vurgulamaktadırlar.⁹⁵

Seçicilik eleştirisi, insancıl müdahale uygulamalarının devletlerin çıkarlarından bağımsız değerlendirilemeyecek olan ‘politik’ doğası ile ilgilidir. Çifte standartlar, seçici uygulamalar, insancıl müdahalesizlik devletlerin insancıl krizlere karşı ‘ahlaki’ olarak tutarlı bir tavra sahip olmadıklarının göstergeleridir. KoS doktrini de, uluslararası politikanın gerçekliği içerisinde uygulanabilir bir doktrin olarak, insancıl müdahalenin hâlihazırda sahip olduğu bu tutarsızlığı sürdürmektedir. Her krizin kendine has özelliklerine ve uluslararası politikanın dinamiklerine yapılan vurgularla müdahalesizlik durumlarının meşrulaştırılmaya çalışılması, devletler arası jeo-politik gündemin ve dolayısıyla devlet çıkarlarının belirleyiciliğinin kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Bu çerçevede KoS, gerekçelendirildiği ahlaki değerler sistemine ait olmaktan çok, klasik devletler sisteminin güç/çıkâr rekabetine ait bir uygulamaya dönüşmektedir.

İnsancıl müdahale uygulamalarından doğan tartışmalar, devletler sistemine ilişkin olan eşitsizliklerin bir yansımasıdır. Devletler egemen-eşitlik bağlamında, kâğıt üzerinde bir eşitlikle donatılmışlardır. Fakat devletlerin güç eşitsizlikleri ve bu eşitsizlikleri dengeleyecek mekanizmaların bulunmaması, gücünün zayıf üzerinde hükümranlık kurabildiği bir sisteme kapı aralamaktadır. Stephen Krasner, “Egemenlik: Örgütlü İkiyüzlülük (Sovereignty: Organized Hypocrisy)” isimli meşhur çalışmasında, egemenliğin devletlere tanınan bir hak olmakla birlikte, saygı göste-

93 Ramesh Thakur, ‘R2P After Libya and Syria: Engaging Emerging Powers’, *The Washington Quarterly*, Vol.36 No.2, 2013, s.66.

94 Martin Binder, ‘Humanitarian Crises and the International Politics of Selectivity’, *Human Rights Review*, 2009, s.339.

95 Nicholas Wheeler, Justin Morris, ‘Justifying the Iraq War as a Humanitarian Intervention: The Cure is the Worse than Disease’, içinde Ramesh Thakur ve W. P. Singh Sidhu, (ed.) *The Iraq Crisis and World Order: Structural, Institutional and Normative Challenges*, (Tokyo: United Nations University Press), 2006, s.448.

rilen, uyulan bir hak olmadığını göstermektedir. Bu çerçevede Krasner egemenliği "örgütlü ikiye bölünmüş" olarak tanımlamaktadır. Krasner'a göre insan haklarının korunmasıyla, müdahale-etmeme ilkesinin arasında var olan çatışmada görüldüğü gibi, uluslararası normlar çatışmalı bir durumdadır ve bu çatışmayı sona erdirecek bir otorite bulunmamaktadır. Uluslararası sistem devletlerin güçleri arasında ciddi farklılıkların bulunduğu bir sistemdir. Güçlü bir devlet, zayıf bir devleti işgal edebilmekte ve politik yapıya kendi çıkarlarına uygun olan biçimi verebilmektedir.⁹⁶ "Yöneticiler, kuralları ihlal etmeyi çıkarlarına uygun bulabilmektedirler".⁹⁷

BM sistemi de, özünde bu eşitsizliklerin resmileştiği ve kurumsallaştığı bir yapı olma özelliği taşımaktadır. BMGK'nin yapısı bu eşitsizliğin en bariz örneğini oluşturmaktadır. Daimi üyelere verilen 'veto yetkisi', bu ülkelerin çıkarları doğrultusunda kullanabilecekleri olağanüstü bir yetkidir. Hans Köchler'in belirttiği gibi, daimi üyeler bu veto ayrıcalıkları sayesinde "ortak zorlama önlemlerine karşı her türlü kararı engelleyebilirler". "Bir sürekli üye, kendisi veya müttefiklerinden biri ya da birkaçı, Güvenlik Konseyi'nin önlem alabileceği bir saldırı eylemi işlerse, bu ayrıcalığını kullanmak eğiliminde olacaktır". Köchler bu durumu "hukukun gücünün yerine, gücünün hukukunun" konulması olarak yorumlamaktadır. Zira daimi üyelerin bu ayrıcalıkları, uluslararası alanda hukukun üstünlüğünün ancak daimi olmayan zayıf üyelere karşı işletilebileceği, daimi üyelere işletilebilmesinin mümkün olmadığı anlamına gelmektedir. Köchler bu doğrultuda "tarihin bize fazlasıyla gösterdiği gibi, eğer güç hukuku yaratıyorsa, bunu genel olarak kabul edilmiş (uluslararası) *normlara* göre değil, her zaman belirli (ulusal) *çıkarlara* göre yapmaktadır" tespitinde bulunmaktadır.⁹⁸

KoS doktrini, devletler sisteminin söz konusu eşitsizliklerini gündemine almak ve bunları sorunsallaştırmak yerine, insanların ciddi insan hakları ihlallerinden korunması sorununu bu eşitsizlikçi sistem içerisinde çözüme ulaştırmaya çalışmaktadır. Sorunlu BM yapısını ve dolayısıyla BMGK'yi KoS doktrininin uygulanması için doğru otorite olarak tanımlayarak, insan hakları ihlallerinin önlenmesini daimi üyelerin keyfiyetine tabi kılmaktadır. Suriye örneğinde Rusya ve Çin vetoları, daimi üyelerin, çıkarları doğrultusunda KoS'un uygulanmasını engelleyebildiklerini net bir biçimde göstermektedir. Aidan Hehir'in de belirttiği gibi "Suriye örneği, krizlere karşı geliştirilen uluslararası tepkilerin ilkelerden ziyade çıkarlar ve jeo-politik tarafından belirlendiğini göstermektedir".⁹⁹ ICISS, tüm bu sorunlu yapı içerisinde krizlerin kendine has koşullarına binaen uygulanabilir bir KoS doktrini inşa ederek, devletler sisteminin insancıl krizlere yönelik çifte standartlarını meşrulaştırmış olmaktadır.

96 Stephen D. Krasner, *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, (New Jersey: Princeton University Press, 1999), s.6.

97 Stephen D. Krasner, *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, (New Jersey: Princeton University Press, 1999), s.7.

98 Hans Köchler, *Küresel Adalet mi, Küresel İntikam mı?*, çev. Funda Keskin, Erdem Denk, (Ankara: Alkım Yayınevi, 2005), s.427-428. (Vurgular yazara aittir.)

99 Aidan Hehir, 'The Permanance of Inconsistency: Libya, the Security Council, and the Responsibility to Protect', *International Security*, Vol.38, No.1, 2013, s.158.

SONUÇ

KoS doktrini, soykırım, insanlığa karşı suçlar ve etnik temizlik başta olmak üzere ciddi insan hakları ihlallerinin önlenmesi için ortaya atılan uluslararası bir norm olma özelliği taşımaktadır. KoS'un en önemli dayanaklarından biri, devlet egemenliğini sorumlu egemenlik olarak tanımlamak suretiyle devletlere, vatandaşlarının temel haklarını koruma sorumluluğunu yüklüyor olmasıdır. Bir diğer ifadeyle, vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerini korumak, devletin öncelikli sorumluluğu olarak tanımlanmaktadır. ICISS, bu sorumluluğu yerine getirmeyen, getiremeyen ya da bizzat vatandaşlarının temel haklarını ihlal eden rejimlerin, egemenlik haklarını iddia edemeyeceklerini savunmaktadır. Bu doğrultuda temel hakları ihlal edilen insanların korunması sorumluluğu, uluslararası topluma devredilmiş olmakta ve ilgili devlete karşı gerçekleştirilecek insancıl koruma amaçlı bir askeri müdahaleye meşru bir temel yaratmaktadır. Çalışmada incelendiği gibi KoS'un ilk askeri uygulamaları Libya ve Fildişi'nde gerçekleştirilmiştir. Bu ülkelerdeki mevcut ve olası insan hakları ihlalleri gerekçe gösterilerek BMGK yetkilendirmeleri çerçevesinde gerçekleştirilen bu örnekler, askeri müdahale ile rejim değişikliğine sebep olduğu için yoğun olarak eleştirilmişlerdir. Çalışmanın odak noktasını oluşturan Suriye ise bu krizlerle aynı dönemde ortaya çıkmasına ve çok daha büyük bir insanlık trajedisi meydana getirmesine rağmen KoS doktrininin uygulanabildiği bir örnek teşkil etmemiştir.

KoS'un Suriye krizine yönelik olarak uygulanamamasının gerekçeleri, Rusya ve Çin'in vetoları ile yasallık zemininin elde edilememiş olması, Suriye'ye özgü koşulların ve uluslararası politikanın dinamiklerinin herhangi bir müdahaleye izin vermemesi biçiminde iddia edilmektedir. Çalışmada ele alındığı gibi BM sistemine dâhil olduğu biçimiyle KoS, ancak BMGK'nin BM Şartı'nın VII. Bölümü dâhilinde yetkilendirmesi ile gerçekleştirilebileceğinden Suriye krizine yasal olarak müdahale edilebilmesinin önü tıkanmış durumdadır. Fakat insancıl müdahale ve KoS yalnızca yasal zeminde değil, meşruiyet zemininde de iddia edildiğinden, Suriye krizi çerçevesinde meşru bir müdahaleciliğin neden benimsenmediği tartışılmıştır. Bu bağlamda öne sürülen gerekçeler ise Suriye'ye özgü koşulların ve uluslararası politik dinamiklerin bir askeri müdahaleye izin vermediği ve olası bir askeri müdahalenin daha olumsuz sonuçlar doğurabileceği biçiminde olmuştur.

ICISS'in tasarladığı biçimiyle KoS doktrini, her krizin kendine has koşulları çerçevesinde değerlendirileceği ve müdahalenin yarardan çok zarar getirme ihtimali bulunuyorsa uygulanamayacağı anlayışını barındırmaktadır. Uluslararası politik dinamikler hususunda da ICISS, uluslararası politikanın mevcut gerçekliğini kabul eden ve bu gerçeklik içerisinde uygulanabilir olan 'faydacı' bir doktrin inşa etmiştir. Fakat bu durum, çalışmada 'insancıl müdahalesizlik' olarak adlandırdığımız, ahlaki bir paradoksa neden olmaktadır. Zira KoS doktrini, 'insan merkezli' olma ve temel insan hakları ciddi tehdit altında olan insanları koruma önceliğiyle temellendirilmiş bir doktrin olma özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda belirli insancıl krizlere yönelik bu önceliğin devreye sokulması fakat kimilerinde ise bu önceliği aşan bir takım gerçekliklerin müdahale edilmeme durumunu meşrulaştıran bir işlev görmesi ancak insancıl müdahalesizlik olarak adlandırılabilir. Zira müdahalesizlik durumu, kri-

ze özgü koşullar ve uluslararası politik dinamikler sebebiyle daha büyük sorunlar ortaya çıkarabilme potansiyeli çerçevesinde meşrulaştırılmış olmaktadır. Bir diğerk ifadeyle müdahalesizlik durumunda da, tıpkı müdahale durumlarında olduğu gibi, ahlaki ve insancıl ilkeler rol oynamaya devam etmektedir. Libya ve Suriye krizleri bu durumun güncel örneklerini oluşturmaktadır. Libya’da KoS, Kaddafi rejiminin soykırım ve kitlesel katliamlara girişebileceği yönündeki şüphelerle devreye sokulabilirken; Suriye’de soykırım dâhil olmak üzere çok sayıda kitlesel kıyım yaşanıyor olmasına rağmen uygulan(a)mamaktadır. Aynı KoS doktrini Libyalıların insan hakları ihlallerinden kurtarılması için askeri müdahale önlemlerine başvurulmasını sağlarken; Suriyelilerin kaderlerine terk edilmesine meşru bir zemin yaratmış olmaktadır. Bu durum, insanların ciddi insan hakları ihlallerinden korunmasını ilke edinmiş olan KoS doktrininin, yalnızca uygulamada değil, ilkesel olarak da tutarsız bir doktrin olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- '2005 World Summit Outcome', A/RES/60/1, 24 Ekim 2005. http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf (12.06.17)
- 'A More Secure World: Our Shared Responsibility', 2005, paragraf 203, s.66. http://www.un.org/en/peacebuilding/pdf/historical/hlp_more_secure_world.pdf (Erişim Tarihi: 05 Ağustos 2017)
- Amnesty International, Syria 2016/2017. <https://www.amnesty.org/en/countries/middle-east-and-north-africa/syria/report-syria/> (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2017).
- Annan, Kofi A. *We the Peoples: The Role of the United Nations in the 21st. Century*, (New York: United Nations Department of Public Information, 2000).
- Axworthy, Lloyd. 'In Libya, we move toward a more humane World', *The Globe and Mail*, 23 Ağustos 2011. <http://www.theglobeandmail.com/opinion/in-libya-we-move-toward-a-more-humane-world/article626440/> (Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2017).
- Barnard, Anne. 'Death Toll From War in Syria Now 470,000, Group Finds', *New York Times*, 11 Şubat 2016. <http://www.nytimes.com/2016/02/12/world/middleeast/death-toll-from-war-in-syria-now-470000-group-finds.html?register=facebook> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016)
- Bass, Gary J. *Freedom's Battle: The Origins of Humanitarian Intervention*, (New York: Alfred A. Knopf, 2008).
- Bellamy, Alex J. ve Paul D. Williams, 'The New Politics of Protection? Core d'Ivoire, Libya and the Responsibility to Protect', *International Affairs*, Vol.87, No.4, 2011.
- Bew, John. 'From an umpire to a competitor: Castlereagh, Canning and the issue of international intervention in the wake of the Napoleonic Wars', içinde Brendan Simms ve D. J. B. Trim, (ed.) *Humanitarian Intervention: A History*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).
- Binder, Martin. 'Humanitarian Crises and the International Politics of Selectivity', *Human Rights Review*, 2009.
- Carment, David ve Joe Landry. 'R2P in Syria: Regional Dimensions' içinde Robert W. Murray ve Alasdair McKay, (ed.) *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (Bristol: E-International Relations, 2014).
- Chesterman, Simon. *Just War and Just Peace?: Humanitarian Intervention and International Law*, (Oxford: Oxford University Press, 2012).
- Cunliffe, Phillip. 'The Responsibility to Protect and the New Liberal Dystopianism', içinde Robert W. Murray ve Alasdair McKay, (ed.) *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (Bristol: E-International Relations, 2014).
- Doyle, Michael W. *The Question of Intervention: John Stuart Mill and Responsibility to Protect*, (London: Yale University Press, 2015).
- Eldem, Tuba. 'Koruma Sorumluluğu Normunun Libya ve Suriye Krizleri Bağlamında İşlevselliği', *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt:11, Sayı:43, 2015.
- Erameh, Nicholas Idris. 'Humanitarian Intervention, Syria and the Politics of Human Rights Protection', *The International Journal of Human Rights*, Vol.21, No.5, 2017.
- Ercan, Pınar Gözen. 'İkinci On Yılına Giren Koruma Sorumluluğunu Yeniden Düşünmek: Lex Ferenda Olarak R2P', *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt. 5, No. 2, 2015.
- Ercan, Pınar Gözen. 'R2P: From Slogan to an International Ethical Norm', *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt:11, No:43, 2014.
- Evans, Gareth. 'Can We Stop Atrocities without Launching an All-out War', *Foreign Policy*, 18 Ekim 2011. <http://foreignpolicy.com/2011/10/18/did-qaddafis-end-justify-the-means/> (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2017)
- Falk, Richard. *Humanitarian Intervention and Legitimacy Wars: Seeking Peace and Justice in the 21st Century*, (New York: Routledge, 2015).
- Franck, Thomas M. ve Nigel S. Rodley, 'After Bangladesh: The Law of Humanitarian Intervention by Military Force', *The American Journal of International Law*, Vol.67, 1973.

- Glanville, Luke. 'Syria Teaches Us Little about Questions of Military Intervention', içinde Robert W. Murray ve Alasdair Mckay, (ed.) *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (Bristol: E-International Relations, 2014).
- 'Guide to the Syrian rebels', BBC, 13 Aralık 2013. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24403003> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)
- Hehir, Aidan. 'Assessing the Influence of the Responsibility to Protect on the UN Security Council during the Arab Spring', *Cooperation and Conflict*, Vol. 51, No.2, 2016.
- Hehir, Aidan. 'The Permanence of Inconsistency: Libya, the Security Council, and the Responsibility to Protect', *International Security*, Vol.38, No.1, 2013.
- Hehir, Aidan. *Humanitarian Intervention After Kosovo: Iraq, Darfur and the Record of Global Civil Society*, (New York: Palgrave Macmillan, 2008).
- Hehir, Aidan. *Humanitarian Intervention: An Introduction*, (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010).
- Holst, Fredrik A. ve Martin D. Fink. 'A Legal View on NATO's Campaign in Libya', içinde Kjell Engelbrekt v.d., (ed.) *The NATO Intervention in Libya: Lessons Learned from the Campaign*, (New York: Routledge, 2014).
- 'Human rights abuses and international humanitarian law violations in the Syrian Arab Republic, 21 July 2016- 28 February 2017', Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, 13 Mart 2017. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/IICI-Syria/Pages/Documentation.aspx> (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2017)
- Human Rights Watch, *World Report 2017, Suriye Olayları 2016*. <https://www.hrw.org/tr/world-report/2017/country-chapters/298673> (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2017).
- Humanitarian Intervention: Legal and Political Aspects, Danish Institute of International Affairs, 1999, s.90-91.
- 'Implementing the Responsibility to Protect', Report of the Secretary-General, A/63/677.
- Keskin, Funda. 'İnsancıl Müdahale: 1999 Kosova ve 2003 Irak Sonrası Durum', *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı 12, 2006.
- Köchler, Hans. *Küresel Adalet mi, Küresel İntikam mı?*, çev. Funda Keskin, Erdem Denk, (Ankara: Alkım Yayınevi, 2005).
- Krasner, Stephen D. *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, (New Jersey: Princeton University Press, 1999).
- Murray, Robert W. 'Rationality and R2P: Unfriendly Bedfellows', içinde Robert W. Murray ve Alasdair Mckay, (ed.) *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (Bristol: E-International Relations, 2014).
- Naim, Moises. 'Why Libya, But Not Syria?', Carnegie Endowment For International Peace, 18 Mayıs 2011. <http://carnegieendowment.org/2011/05/18/why-libya-but-not-syria-pub-44067> (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2017)
- Nygren, Anders. 'Executing Strategy from the Air', içinde Kjell Engelbrekt v.d., (ed.) *The NATO Intervention in Libya: Lessons Learned from the Campaign*, (New York: Routledge, 2014).
- Oved, Marco Chown. 'In Cote d'Ivoire, A Model of Successful Intervention', *The Atlantic*, 9 Haziran 2011. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2011/06/in-c-te-divoire-a-model-of-successful-intervention/240164/> (Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2017).
- Platon, Devlet, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988).
- Roberts, Adam. 'NATO's 'Humanitarian War' over Kosovo', *Survival*, Vol. 41, No.3, 1999.
- Shaw, Martin. 'Syria and Egypt: Genocidal Violence, Western Response', *Open Democracy*, 30 Ağustos 2013. <https://www.opendemocracy.net/martin-shaw/syria-and-egypt-genocidal-violence-western-response> (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2017)
- Simma, Bruno. 'Nato, the UN and the Use of Force: Legal Aspects', *European Journal of International Law*, No:10, 1999.
- Slay, Liz. 'A mini world war rages in the fields of Aleppo', *Washington Post*, 14 Şubat 2016. https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/a-mini-world-war-rages-in-the-fields-of-aleppo/2016/02/14/d2dfff02-d340-11e5-a65b-587e721fb231_story.html?utm_term=.f5541d8ca811 (Erişim Tarihi: 7 Ağustos 2017)

- 'Suriye krizi: Muhalif siyasi güçler', BBC, 30 Ekim 2013. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/10/131029_suriye_muhalif_gruplar (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)
- 'Syria crisis: Where key countries stand', BBC, 30 Ekim 2015. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-23849587> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)
- 'Syria death toll: UN envoy estimates 400,000 killed', Al Jazeera, 23 Nisan 2016. <http://www.aljazeera.com/news/2016/04/staffan-de-mistura-400000-killed-syria-civil-war-160423055735629.html> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016)
- 'Syrian President Bashar al-Assad: Facing down rebellion', BBC, 21 Ekim 2015. <http://www.bbc.com/news/10338256> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)
- 'Syria's civil war explained from the beginning', Al Jazeera, 5 Ağustos 2017. <http://www.aljazeera.com/news/2016/05/syria-civil-war-explained-160505084119966.html> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)
- Teson, Fernando. *Humanitarian Intervention: An Inquiry into Law and Morality*, (New York: Transnational Pub., 1997).
- Thakur, Ramesh. 'R2P After Libya and Syria: Engaging Emerging Powers', *The Washington Quarterly*, Vol.36 No.2, 2013.
- Thakur, Ramesh. 'Syria and the Responsibility to Protect', içinde Robert W. Murray ve Alasdair McKay, (ed.) *Into the Eleventh Hour: R2P, Syria and Humanitarianism in Crisis*, (Bristol: E-International Relations, 2014).
- The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned, (Oxford: Oxford University Press, 2000).
- The Responsibility to Protect, Report of The International Commission on Intervention and State Sovereignty, Aralık 2001. <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf> (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2017)
- 'The Responsibility to Protect: Who is responsible for protecting people from gross violations of human rights?', Background Note: United Nations Department of Public Information, Mart 2012. <http://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/pdf/bgresponsibility.pdf> (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2017)
- 'UN Commission of Inquiry on Syria: ISIS is committing genocide against the Yazidis', UN Human Rights Office of the High Commissioner, 16 Haziran 2016. <http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=20113&LangID=E> (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2016)
- United Nations General Assembly A/RES/63/308 (2009).
- United Nations High Commissioner for Refugees, Syria Regional Refugee Response. <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016)
- United Nations Security Council Resolution, S/RES/1674 (2006).
- United Nations Security Council Resolution, S/RES/1706 (2006).
- United Nations Security Council Resolution, S/RES/1973 (2011).
- United Nations Security Council Resolution, S/RES/1975 (2011).
- Weiss, Thomas G. 'Military Humanitarianism: Syria Hasn't Killed It', *The Washington Quarterly*, Vol.37, No.1, 2014.
- Wheeler, Nicholas ve Justin Morris. 'Justifying the Iraq War as a Humanitarian Intervention: The Cure is the Worse than Disease', içinde Ramesh Thakur ve W. P. Singh Sidhu, (ed.) *The Iraq Crisis and World Order: Structural, Institutional and Normative Challenges*, (Tokyo: United Nations University Press, 2006).
- 'Why China and Russia rebuffed the West on Syria', BBC, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-15180732> (Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017)
- Williams, Paul D. 'The Road to Humanitarian War in Libya', *Global Responsibility to Protect*, No.3, 2011.
- Yapıcı, Merve İrem. 'Bosna Hersek'te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri', *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2, No. 8, 2007.
- Zorthian, Julia. 'Who's Fighting Who In Syria', *Time*, 7 Ekim 2015. <http://time.com/4059856/syria-civil-war-explainer/> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016)